

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КРИВОРІЗЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Кафедра української та зарубіжної літератур

«Допущено до захисту»

в. о завідувача кафедри

_____ Мельник Наталя

Протокол № _____

«__» _____ 2022 р.

СПЕЦИФІКА ГАБІТУСІВ ТОЛЕРАНТНОСТІ У ТВОРАХ ЛІТЕРАТУРИ
ДЛЯ ДІТЕЙ ТА ПРО ДІТЕЙ

Кваліфікаційна робота студента
факультету української філології
групи УПФ-м-17
другого (магістерського) рівня
спеціальності 014.01 Середня освіта
Українська мова і література, зарубіжна
література
додаткової спеціалізації - психологія
Дерев'янка Ярослава Сергійовича

Керівник:
доктор філологічних наук,
професор **Ковпик Світлана**

Оцінка:
Національна шкала _____
Шкала ECTS ___ Кількість балів _____

Члени комісії: _____
(підпис) (прізвище та ініціали)

_____ (підпис) (прізвище та ініціали)

_____ (підпис) (прізвище та ініціали)

_____ (підпис) (прізвище та ініціали)

_____ (підпис) (прізвище та ініціали)

Кривий Ріг – 2022

АНОТАЦІЯ

Дерев'янка Я.С. Специфіка габітусів толерантності у творах літератури для дітей та про дітей. Кривий Ріг, 2022. 75с.

У науковій праці досліджені способи виховання толерантності у сучасній літературі для дітей та про дітей. Розкриті поняття «толерантність», «габітус», «габітус толерантності», «дитяча література» та систематизовано теоретичні відомості про сутність вказаних понять, шляхом аналітичного огляду визначено відмінності у презентації толерантності в українській та зарубіжній літературах. Проаналізовано твори української та зарубіжної літератури з точки зору категоріальних особливостей габітусу толерантності.

Ключові слова: толерантність, габітус, габітус толерантності, сучасна дитяча література.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. ХУДОЖНЯ ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ТОЛЕРАНТНОСТІ У СУЧАСНІЙ ДИТЯЧІЙ ЛІТЕРАТУРІ.....	7
1.1. Розвиток поняття «толерантність», трактування у різних галузях наук.....	7
1.2. Сутність категорії «габітус толерантності» та способи її вивчення у творах художньої літератури.....	13
1.3. Література для дітей та про дітей як засіб виховання толерантності...18	18
Висновки до першого розділу.....	31
РОЗДІЛ 2. СВОЄРІДНІСТЬ ГАБІТУСІВ ТОЛЕРАНТНОСТІ В УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ ДЛЯ ДІТЕЙ ТА ПРО ДІТЕЙ.....	33
2.1. Модуси толерантності в оповіданні Л. Денисенко «Майя та її мами»..33	33
2.2. Особливості художньої інтерпретації толерантності у поезії «Рі(з)дні люди» Т. Стус.....	37
2.3. Пасивна добровільність та булінг як явища антитолерантності у повісті «Пампуха» А. Шавлач.....	42
2.4. Інтерпретація толерантності у повісті «Рікі та дороги» Марка Лівіна...47	47
Висновки до другого розділу.....	54
РОЗДІЛ 3. СПЕЦИФІКА ХУДОЖНЬОЇ ПРЕЗЕНТАЦІЇ ТОЛЕРАНТНОСТІ У ЗАРУБІЖНІЙ ДИТЯЧІЙ ЛІТЕРАТУРІ.....	56
3.2. Художня презентація «габітусів толерантності» у поезіях С. Стюарта «Моя тінь – рожева», «Моя тінь – фіолетова», «Наодинці» та «Як бути	

справжнім чоловіком».....	56
3.3. Виховання толерантності до «інакшості» у книзі «35 кілограм надії» А. Гавальди.....	6
1	
Висновки до третього розділу	64
ВИСНОВКИ	65
СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ	ВИКОРИСТАНОЇ 68
ДОДАТКИ	73

ВСТУП

Толерантність завжди залишалася важливою загальнолюдською цінністю й основою для розбудови власне людських контактів, конструктивної взаємодії на різних рівнях: у взаєминах між окремими особистостями, між різними соціальними групами, культурами тощо. Вона надає можливість існувати складним багатонаціональним державним утворенням та мультикультурному суспільству.

Особливо важливо формувати толерантність з дитинства і продовжувати розвивати цю рису упродовж всього життя. Формуванню толерантності школярів чимало уваги приділяють у сучасній школі. Методисти та вчителі близько підійшли до чіткого визначення основних засад формування толерантності, серед яких релевантними є такі: знання, відкритість, уміння спілкуватися, чіткі переконання та відчуття совісті.

Проаналізувавши художню літературу для дітей за останні роки, можна помітити, що тема толерантності, а точніше непасивної добровільності, все активніше втілюється у такому виді мистецтва як художня література. Все частіше у книгарнях з'являється такий розділ, як «толерантна література для

дітей», що свідчить про популярність цієї теми. Так, наприклад, у вересні 2019 року вийшла інтерактивна книга для дітей «Який Такий». Це навчально-методичний підручник, у якому учням молодшого шкільного віку дають відповіді на такі важливі питання: «Який це правильний/неправильний? Який це не такий?». Творці видання для дітей відзначили, що прагнули розширити межі поняття «норма». Усе це ще раз підтверджує думку про те, що проблема (не)прийняття інших є однією з найгостріших проблем сьогодення.

Отже, **актуальність наукового дослідження** полягає в необхідності аналітичного вивчення толерантності як цінності, морального ідеалу, соціального явища та основи міжкультурної комунікації в дитячій зарубіжній та українській літературах.

Як відомо, саме в дитинстві закладаються, розвиваються принципи толерантності, і тому завдяки творам художньої літератури можна сформувати особистість, котра буде позбавлена пасивної добровільності. Дуже важливо підібрати таку літературу для дітей, яка не просто виховуватиме у них толерантність, а головним чином, допоможе у пізнанні світу та себе без негативного ставлення до інакшостей.

Мета роботи полягає в тому, щоб шляхом аспектного аналізу дослідити способи художнього моделювання толерантності у книгах для дітей та визначити габітус толерантності.

Для досягнення окресленої мети необхідно розв'язати такі **завдання**:

- 1) Розкрити зміст понять «толерантність», «література для дітей та про дітей», «габітус толерантності»;
- 2) здійснити аналітичний огляд творів зарубіжної та української літератури для дітей, у яких художньо інтерпретується тема толерантності;
- 3) визначити способи художнього моделювання толерантності;
- 4) розглянути форми толерантності та способи її презентації у творах художньої літератури;

5) проаналізувати способи втілення авторської стратегії у процесі художньої інтерпретації толерантності у творах української та зарубіжної літератур.

б) синкретизувати проміжні висновки у загальні.

Об'єкт дослідження є сучасні твори для дітей та про дітей, зокрема: «Майя та її мами» Л. Денисенко, «Рі(з)дні люди» Т. Стус, «Пампуха» А. Шавлач, «Рікі та дороги» Марка Лівіна, низка поезій С. Стюарта («Моя тінь – рожева», «Моя тінь – фіолетова», «Наодинці» та «Як бути справжнім чоловіком»), «35 кілограм щастя» А. Гавальди.

Предметом дослідження стали способи художньої інтерпретації толерантності в українській та зарубіжній літературі та власне габітуси толерантності.

Методи дослідження: аналітичний огляд (вивчення основних тенденцій художньої інтерпретації толерантності у літературі для дітей), аспектний аналіз (аналіз способів художньої інтерпретації толерантності в тексті художнього твору), системний аналіз (добір фактичного матеріалу та його групування), компаративний аналіз, метод синтезу з метою узагальнення проміжних висновків.

Наукова новизна дослідження полягає у тому, що вперше досліджено стратегію художньої інтерпретації толерантності у низці творів для дітей та про дітей, з'ясовано специфіку художнього моделювання толерантності у творах для дітей, уперше представлено модель габітусу толерантності

Теоретичні основи дослідження склали праці науковців: Л. Бідочко, І. Горохолінської, В. Лекторського, О. Мироманової, А. Рожнова, О. Савченко, І. Сінельника та ін.

Наукове дослідження було апробовано у вигляді **публікацій та виступів на університетських наукових студентських конференціях:**

1. Дерев'яно Я. Модуси толерантності у збірці оповідань Л. Денисенко «Майя та її мами». Матеріали студентських наукових читань : зб. наук. праць. Кривий Ріг, 2019. Вип. 6. С. 29–38.

2. Дерев'яно Я. Непасивна добровільність та її художня інтерпретація у творах для дітей. Матеріали студентських наукових читань : зб. наук. праць. Кривий Ріг, 2020. Вип. 7. С.86-94.

3. Дерев'яно Я. Сутність категорії толерантність у різних галузях наук. Актуальні проблеми слов'янської філології: зб. наук. праць. Кривий Ріг, 2020. Вип. 3(15). Ч.1. С. 53-61.

4. II тур Всеукраїнського конкурсу студентських наукових робіт з української мови та літератури (з методикою їх викладання). Тема: «Габітус толерантності збірки віршів Т. Стус "Рі(з)дні люди" »

Структура роботи: робота складається зі вступу, трьох розділів, проміжних висновків до розділів та загального висновку, списку використаної літератури, котрий нараховує 64 позиції, 3 додатків. Повний обсяг роботи – 75 сторінок, із яких 65 сторінок основного тексту.

РОЗДІЛ 1.

ХУДОЖНЯ ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ТОЛЕРАНТНОСТІ У СУЧАСНІЙ ДИТЯЧІЙ ЛІТЕРАТУРІ

1.1. Розвиток поняття «толерантність», трактування у різних галузях наук

Стрімкий розвиток науки, технологій та інформатизації дали великий поштовх до глобалізації, коли кордони між державами розмиваються і відбувається зіткнення різноманітних культур, релігій та соціальних груп. Тому, проблема толерантності стає актуальною саме через це, адже сучасна людина має можливості подорожувати, змінювати свій спосіб життя, обираючи собі комфортні умови для проживання в інших країнах, народи яких

відрізняються культурно та ментально. І саме тому, дуже важливо підходити до життя, користуючись стриманістю та повагою до чужих думок та поглядів.

Поняття «толерантності» не нове та не можна точно сказати коли зародився термін, але незважаючи на це, він актуальний і значущий саме сьогодні.

Так, у «Великому тлумачному словнику української мови» зазначається: «Толерантність- 1. Мед. Здатність переносити несприятливий вплив яких-небудь факторів. 2. Поблажливість, терпимість до чийось думок, поглядів, вірувань тощо» [6, с.1459].

У медичній науці побутує думка про те, що завдяки толерантності наш організм проявляє стійкість та адаптацію до зовнішніх впливів, здатність зберігати свою стабільність.

Проте, «толерантність» не потрібно ототожнювати з «терпимістю», або ще гірше, з «байдужістю». В першу чергу, толерантність – це повага до поглядів, культури, релігії, поглядів інших. Людей завжди вчили бути толерантними, але часто вкладали у поняття невірну трактовку, тому більшість стали терпіти навіть жорстокість та агресію. Однак, у всього є межа і тоді людина почне активно реагувати на подразник, захищаючи свій емоційний комфорт.

Отже, щоб чітко усвідомити сутність поняття «толерантність» вкрай важливо переглянути «Декларацію принципів толерантності», де значиться: «Толерантність означає повагу і розуміння багатой різноманітності культур нашого світу, наших форм самовираження і способів прояву людської індивідуальності» [15].

Ще з часів античності різні філософи ставили перед собою питання толерантності, наприклад, Платон у своїй праці «Держава» намагається змалювати ідеальну та справедливую державу, згадуючи жителів, які повинні бути рівними, незалежними від грошей та терпимими один до одного: «Таким чином, коли наша держава добре розвиватиметься і зміцнюватиме благоустрій, треба дозволити, щоб кожний стан суспільства, залежно від власної природи,

мав можливість зазнати щастя... Багатство, — відповів я, — і бідність, оскільки одне провадить до розкоші, лінощів і нововведень, а друге, oprіч нововведень, — до підлості і злодіянь» [39, с.109].

Та найближче до теми толерантності наблизився англійський філософ та педагог Джон Локк вже у 1868 році у своїй праці «Послання про віротерпимість». Автор підкреслює, що всі люди різні та кожен має право обирати у що вірити, тому держава повинна бути вільна від свавільства церкви та насаджування віри: «...ніде не сказано, що бог надав людям право насильно змушувати інших людей приймати чужу їм релігію...» [31, с.95], «Адже якщо тільки одна релігія істинна, тільки одна дорога веде до вічного блаженства, то хіба залишається надія, що до нього прийде більше людей, будь їм дана лише одна можливість: всупереч вимогам розуму і совісті сліпо слідувати тому вченню, яке розділяє государ, і шанувати бога так, як встановлено це законами предків?» [31, с.96], «...держава не може надати церкві ніякого нового права, так само як і, навпаки, церква – державі...» [31, с.101], «Знищ несправедливі правові відмінності, виправ закони, відміни смертну кару, і все стане спокійним, і не буде ніякої небезпеки, і ті, хто далекий від релігії правителя, будуть тим більш вважати за необхідне прагнути до миру в державі...» [31, с.128], «між різними церквами, як і між окремими людьми, завжди і в рівній мірі повинні поважатися світ, рівність і дружба без будь-якої правової переваги» [31, с.101].

З часом толерантність набула розповсюдження в культурах різних народів. Сьогодні розуміння толерантності дещо неоднозначне і нестійке. Владислав Лекторський у своїй праці у праці «Про толерантність, плюралізм та критицизм» визначає чотири типи розуміння толерантності: толерантність як байдужість, толерантність як неможливість взаєморозуміння, толерантність як поблажливість, толерантність як розширення власного досвіду і критичний діалог [29].

Близьким українцям є філософ Г. Сковорода, який розглядав проблему рівності. Його ідеї про «сродну працю», «рівну нерівність» та самопізнання

залишаються актуальними донині. Йому, до речі, належать такі вислови: «Любов виникає з любові, коли хочу, що б мене любили, я сам першим люблю», «Не все те неправильне, що тобі не зрозуміле».

Це лише частина всіх тих робіт, які порушували тему толерантності, можна ще згадати багато філософів, яких цікавила ця тема, серед них: Сократ, А.Шопенгауер, Ж-Ж.Руссо, Е.Кант, Вольтер та інші.

«Український педагогічний словник» толерантність тлумачить у такий спосіб: «Толерантність – це терпимість до чужих думок і вірувань» [11, с.332]. Безумовно, виховання є важливим процесом на шляху до становлення толерантної особистості. Центральною постаттю виховного процесу є педагог. Саме він регулює міжособистісні стосунки дітей, повинен підготувати їх до дорослого життя і сформуванню у здобувачів освіти прагнення до взаєморозуміння, миру, злагоди між усіма народами, етнічними, національними, релігійними групами [21].

Досить важливим елементом у особистості педагога є його «особистісно-професійний імідж – комплексна характеристика, що інтегрує в собі його особистісні та професійні якості» [20]. Оскільки він є зразком для наслідування, він створює і закріплює образ викладача в свідомості людей, з якими він працює. Тому значною ознакою є його гуманістичний характер взаємодії з дітьми, коли він проявляє інтерес до життя дитини, поважає та розуміє її інтереси і потреби, допомагає їй розвивати здібності та таланти, заохочує учнів бути особистостями, не намагаючись змінити їх, підкорити та переробити під себе.

Структуру толерантності педагога можна представити за допомогою трьох компонентів: концептуально-ціннісного, особистісно-мотиваційного та діяльнісно-поведінкового [22].

Для концептуально-ціннісного компоненту важливі такі принципи, як визнання самобутності й унікальності, відкритість до сприйняття людських цінностей, повага до кожної людини.

Особистісно-мотиваційний компонент проявляється через позитивне ставлення вчителя до учнів.

Діяльнісно-поведінковий компонент розкривається через взаємодію вчителя і учнів, до того ж, вчитель повинен вміти приховати або згладити свої негативні емоції, тобто, інакше кажучи, вміти володіти собою.

Видатний педагог Василь Сухомлинський написав: «Бережіть таємницю, яку довірила вам людина, – це одне з елементарних правил педагогіки. Розкриваючи перед вами душу, можуть розповісти про найважче і найскладніше, ви можете почути про осудний вчинок, про такі взаєностосунки між вашими учнями, котрі, здавалось би, зразу ж вимагають негайного втручання дорослих. Умійте бути терплячими в таких випадках. Наслідком вашої бесіди з учнем не повинно бути покарання...» [52]. У цьому вислові сконденсована сама ідея толерантності вчителя.

Толерантність повинна бути невід'ємною рисою викладача, адже справді гарний вчитель завжди готовий проявити терпіння і прагне зрозуміти дитину, не зламати її, а побачити у ній індивідуальність, аби допомогти їй з вирішенням тієї чи іншої проблеми.

Не залишили явище толерантності поза увагою й психологи. Відомо, що в психологічній науці існує декілька підходів щодо розуміння сутності толерантності: психофізіологічний, інтеракційний, диверсифікаційний, особистісний, соціально-психологічний, ситуаційний [36].

Психофізіологічний підхід: згідно з «Психологічним словником», толерантність – це характеристика особистості, що проявляється у терпимості до різних поглядів, чужих думок, зовнішніх впливів, у витривалості по відношенню до несприятливих емоційних факторів, у психічній стійкості за наявності фрустраторів і стресорів [42].

Прихильники цього підходу стверджують, що толерантність є психофізіологічною ознакою людини. Також, деякі дослідники вважають, що буває природна толерантність.

Наприклад, Б. Ананьєв вважає, що особистість включає у себе єдність як біологічних, так і соціальних факторів, а їх взаємодія у її формуванні продовжується все життя [1]. Отже, особистість – це динамічна система, яка відкрита зовнішньому впливу, вона здатна реагувати на зміни у середовищі, але особистості притаманна ще й індивідуальна вибірковість: кожна людина обирає і засвоює певну інформацію, акцентуючи свою увагу на одних явищах і нехтуючи іншими. Робимо висновок, що природна толерантність розвивається як на основі біологічного фактору, так і під впливом зовнішніх факторів, що і робить особистість адаптивною і стійкою.

Інтеракційний підхід: (Інтеракція – повсякденна взаємодія людей [6, с.501].) згідно цьому підходу, в якості критеріїв толерантності пропонуються: рівноправ'я, взаємоповага, рівні можливості, співробітництво та солідарність у вирішенні спільних проблем, також, толерантність не зводиться до байдужості або нехтуванням своїх власних інтересів.

Диверсифікаційний підхід: (Диверсифікація – надання чому-небудь різнобічного, комбінованого, багатогалузевого характеру [6, с.293].)

Через те, що зміст толерантності досить неоднорідний та багатоаспектний, прихильники цього підходу намагаються виявити передумови її виникнення. Наприклад: онтологічні передумови, гносеологічні, аксіологічні, соціологічні, психологічні тощо.

Соціально-психологічний підхід. Цей підхід виділяє два компоненти: сенсуальну та диспозиційну толерантність особистості. Сенсуальна (Сенсуальний філософ. – заснований на власному чутті, відчутті [6, с.1307]) толерантність пов'язана зі стійкістю особистості до впливів середовища, з послабленням реагування на якийсь несприятливий фактор за рахунок зниження чуттєвості. В основі диспозиційної (Диспозиція – форма психічної готовності людини до певних зовнішніх і внутрішніх дій за даних умов, до тієї чи іншої спрямованості її соціальної активності в певних ситуаціях, схильність до певного сприйняття умов діяльності [42].) толерантності лежить принципово інший механізм, який забезпечує терпимість особистості у взаємодії з

середовищем. Мова йдеться про готовність особистості до терпимої реакції на середовище [36].

Ситуативний підхід. Цей підхід ґрунтується на тому, що особистість у певній ситуації може проявити інтолерантність, щоб запобігти збільшенню уразливості людини та зберегти її індивідуальність. Бувають ситуації коли толерантність «виходить із берегів», тому особистість повинна адекватно оцінити ситуацію і намагатися віднайти вихід з неї.

Разом із розвитком науки та загалом всього людства розвивається і шлюбно-сімейна сфера, внаслідок чого і виникають нові типи сімей: «Основними причинами, які продукують зміни відносин-зв'язків інституту сім'ї, у тому числі інституту батьківства у його кількісному і якісному вимірі, є: розвиток системи матеріального виробництва, його інтенсифікація; зміни у системі розподільчих відносин; ускладнення інституційної структури соціуму; зростання мобільності населення; перебудова системи гендерних відносин на принципах емансипації; широке розповсюдження контрацепції; сексуальна революція; гнучкість сучасних соціальних і моральних норм і правил; поширення принципів свободи вибору» [46]. Нині, вже багато чоловіків і жінок не підкоряються стереотипам, а роблять свідомий вибір на користь своїм власним інтересам.

На сьогодні найпоширенішими «нетрадиційними» родинами вважаються:

- кросс-культурні сім'ї – партнерства, де присутні представники різних етнічних та/або соціальних груп;
- одностатеві партнерства із дітьми та без – сім'ї, де партнери однієї біологічної статі;
- сім'ї представників/ниць різних релігійних конфесій;
- багатодітні сім'ї; батьки-одинаки, які виховують дітей поза партнерством;
- громадянські шлюби – стосунки, які не зареєстровані і, таким чином, не «укріплені» законодавством і базуються на домовленості і довірі партнерів;

- чайлдфрі сім'ї – (англ. Childfree – вільний від дітей) – родини, які не бажають мати дітей.

- гостьові шлюби – зареєстровані законодавчо стосунки між людьми, які не мають спільного господарства, не проживають разом, не розділяють побут тощо.

В Україні функціонує інститут традиційної родини. Проте в останнє десятиріччя спостерігається помітна трансформація основних принципів традиційної родини.

1.2. Сутність категорії «габітус толерантності» та способи її вивчення у творах художньої літератури

Виховання толерантності в сучасних українців – дуже важливий процес для України не лише із загальнолюдського, а й з економічного погляду, котрий суттєво позначається на покращенні якісного рівня сучасної економіки. Очевидно, що соціально-економічний розвиток нашої країни багато в чому залежить від успішного формування культури ведення переговорів, мистецтва пошуку компромісів, продуктивної конкуренції між різними фінансово-промисловими групами, сферами малого і середнього бізнесу в умовах модернізації економіки України.

Дитяча література стрімко розвивається пліч-о-пліч із загальною культурою, враховуючи сучасні інтереси і потреби дітей. Вона стає різноманітнішою, ніж кілька десятиліть тому, аби діти мали можливість обрати саме той твір, який їм найбільше подобається.

Молодші школярі як активні учасники навчального процесу, мають ще недостатній рівень розуміння сутності толерантності, тож дуже важливу роль у вихованні в них толерантності відіграють твори художньої літератури. А от виховання толерантних взаємостосунків у класі – це складний і довготривалий процес становлення особистості, в якому важлива роль, як вже зазначалось, належить вчителю [56].

Сьогодні саме твори художньої літератури покликані сформувати уявлення про толерантність у юних читачів, адже твір літератури презентує майже усі сфери толерантності: гендерну – неупереджене ставлення до представників іншої статі; вікову – неупередженість, пов'язану з віком; освітню – терпиме ставлення до висловлювань і поведінки людей з нижчим рівнем освіти; міжнаціональну – ставлення до представників різних націй, здатність не перекладати недоліки і негативні дії окремих представників національності на інших людей; расову – відсутність упереджень до представників іншої раси; релігійну – ставлення до різних конфесій, релігій; географічну – неупередженість до жителів невеликих міст або провінційних містечок, сіл та інших регіонів із боку столичних мешканців і навпаки; міжкласову – неупереджене ставлення до представників різних майнових верств; політичну – ставлення до діяльності різних партій і об'єднань, висловлювань їх членів тощо; сексуально-орієнтаційну – неупередженість до осіб з нетрадиційною сексуальною орієнтацією; маргінальну – ставлення до осіб без певного місця проживання та з різними видами аддикцій [56].

Дотепер проблеми толерантності не втрачають актуальності серед науковців. На цьому слушно наголошує Т. Костіна у своїй статті «Гендерна толерантність як необхідна умова гендерної рівності»: «...для суспільства є важливим формувати в людей ціннісні орієнтації, які сприятимуть дотриманню принципів толерантності, а це сприятиме формуванню позитивного клімату в суспільстві та його відкритості для всіх учасників соціальної взаємодії» [27, с.62].

Сутність толерантності, способи та шляхи її формування, а також сам зміст цього поняття уточнюються з позицій різних галузей наук. Наприклад, соціологи шукають шляхи вирішення різноманітних конфліктів у суспільстві з допомогою толерантності, розглядаючи таке поняття, як «інотолерантність», яка характеризується нетерпимістю з несправедливістю в соціумі [59, с.72].

Саме соціологи відзначають, що для цілісного осмислення принципів розвитку сучасного соціуму необхідно спиратися не лише на психо-ментальні, а й на соціально змодельовані структури.

Унікальною категорією дослідження сучасності, де корелюються принципи ментальності з життєвими практиками суспільства, а це в свою чергу, надає можливості «вписуватися» в ту чи ту ситуацію, конструювати перебіг майбутніх подій, виступає така категорія, як «габітус».

Цю категорію активно почали розробляти у своїх працях Г. Гегель, М. Вебер, О. Шпенглер, Е. Дюркгейм, надаючи їй різноманітних смислів. І лише французький соціолог П. Бурдьє суттєво доповнив зміст поняття «габітус» та надав йому категоріального значення. На його думку, саме об'єктивна соціальна реальність і виробляє габітус – систему стійких набутих схильностей, які в подальшому застосовуються індивідами як активна здатність вносити зміни в існуючі структури, як похідні установки, які породжують та організують практики індивідів [53].

Отже, габітус варто розглядати, як соціально обумовлену направленість індивіда діяти певним чином, це по суті така собі практична схема діяльності у соціумі. Габітус виступає як сукупність набутих схем сприйняття, думок та дій, навколишнього середовища, тобто таких, які організують практики та їх сприйняття, осмислення та оцінення. Габітус указує на сукупність диспозицій, котрі скеровують індивіда до того, щоб діяти або реагувати певним чином, і, в кінцевому рахунку, зумовлюють практики поведінки та сприйняття індивіда, які є закономірними, не будучи свідомо узгодженими з певними правилами.

Такі схеми набутих практик (габітуси) засвоюються упродовж усього життя індивіда, а, точніше, його соціалізації. Саме завдяки навчанню, знайомствам з різними правилами поведінки, які прийняті в певному суспільстві, наприклад, навчанню гарним манерам, етикету («тримайся рівно», «їж не поспішаючи»).

Отже, габітус виступає як система зразків діяльності, які відтворюються індивідами в ході спілкування, взаємозв'язків із навколишнім середовищем.

Кожна людина, яка належить до будь-якої спільноти, навчається діяти відповідно до зразків, які прийняті ще до неї. Відтворення зразків можна зрозуміти як відтворення форм дії, поведінки тощо. Оскільки на сучасному етапі розвитку суспільства соціальні практики не є сталими та стабільними, то і схеми набутих практик зазнають усталених змін.

Процес формування габітусу тісно пов'язаний із психічними та ментальними структурами людини, визначає особливості її поведінки та можливості адаптації до оточуючого середовища. Тож габітус можна розглядати як стійкий етносоціальний досвід особистості. Він, зазвичай, тісно пов'язаний з картиною світу, з ментальністю окремої особистості, нації або ж народу.

По суті «габітус» представляє собою відібраний життєвими обставинами структурований досвід, який реалізований в уявленнях про поведінку, діяльність людини в соціумі [5].

Виходячи із сутності категорії «габітус», необхідно сформулювати сутність категорії «габітус толерантності».

Варто зазначити, що габітус толерантності треба розглядати не тільки як цінність, але як суспільний ідеал, котрий дозволяє адекватно приймати певні відмінності в суспільстві.

Габітус толерантності вміщує такі визначальні риси:

- дотримання принципу паритетності взаємостосунків у соціумі;
- вияв гуманності, котрий продемонстровано у діях та вчинках індивіда;
- взаємо- і самоповага, єдині для всіх та чітко визначені межі та рамки поведінкових моделей;
- висока ситуативна самоактуалізація;
- підтримка соціального здоров'я;
- удосконалення духовної аури;
- уміння стримувати оцінки та характеристики на адресу представників соціуму;

- вияви виваженості, делікатності, прихильності під час взаємодії з членами соціуму, які не вписуються у загальноприйняті у суспільстві поведінкові норми.

Отже, сформована система поведінкових, ситуативних рис індивіда є зразковою схемою діяльності в соціумі та виявом його толерантності.

Увесь набір зазначених рис найкраще художньо втілюється та переосмислюється у творах літератури. Тож доречно вести мову про габітус толерантності окремого твору художньої літератури, з допомогою якого реалізується низка важливих функцій моделювання реальної дійсності у творі літератури, а саме: регулююча, виховна, культурозберігаюча, гармонізуюча, стабілізуюча, соціально-комунікативна, повчальна та ін.

Твір художньої літератури продукує «габітуси толерантності», котрі сприймає та засвоює, накопичує як певний досвід сучасний реципієнт. Тому, саме художня література сьогодні здатна презентувати систему поведінкових рис людини, які допоможуть ідентифікувати її як толерантну особистість.

Для кращого осмислення того, як твір художньої літератури формує уявлення у читача про габітус толерантності можна запропонувати графічну схему (Додаток 1).

Графічна схема з додатку 3 візуалізує сутність габітусу – направленість індивіда діяти у соціумі відповідно до накопичених практик поведінки, котрі узгодженні з певними правилами. А спіраль презентує закономірність змінюваних обертів навколо певної точки на площині або навколо осі, де кожен оберт – це зразок поведінки, який прийнятий у суспільстві. Відтворення зразків поведінки можна зрозуміти як віддзеркалення форм дії, поведінки тощо. А, оскільки на сучасному етапі розвитку суспільства соціальні практики не є сталими та стабільними, то й розміри обертів набутих практик будуть дещо різнитися.

1.3. Література для дітей та про дітей як засіб виховання толерантності. Аналітичний огляд провідних тенденцій презентації толерантності у сучасній зарубіжній та українській літературі

Дитяча література стрімко розвивається пліч-о-пліч із загальною культурою та нинішніми інтересами та потребами дітей. Вона стає більш різноманітнішою, ніж кілька десятиліть тому, аби діти мали можливість обрати саме той жанр, який їм найбільше сподобається.

Популярними серед юних читачів залишаються такі традиційні жанри: казки, легенди, новели, повісті, притчі, віршовані твори, байки, романи. Набувають все більшої популярності запозичені жанри «дорослої» літератури— дитячі детективи, фентезі, трилери, «жахливчики», «дівочі» романи, трилери [60]. Окремо слід згадати комікси та мангу.

Незважаючи на тривалу історію існування дитячої літератури, у літературознавстві досі не існує єдиного погляду, який термін необхідно застосовувати: “дитяча література” або “література для дітей”. Так, наприклад, англійські літературознавці вживають ці два терміни як синонімічні еквіваленти, німецькі вчені використовують термінологічне сполучення «дитяча та юнацька література» («Kinder- und Jugendliteratur»), французькі та польські “література для дітей та юнацтва” (франц. “Littérature d’enfance et de jeunesse”, пол. “Literatura dla dzieci i młodzieży”) [60]. У «Літературознавчому словнику-довіднику» ці поняття дещо розмежовуються: «Література для дітей — художні, науково-популярні та публіцистичні твори, написані письменниками безпосередньо для молодшого читача різних вікових категорій, починаючи з дошкільнят...» та «Дитяча література — література, творена безпосередньо дітьми. До неї належать різні жанри фольклору (лічилки, дражнилки, ігрові пісні та ін.), а також перші спроби пера юних початківців (поезія, проза тощо)...» [30].

І. М. Арзамасцева у своїй книзі «Дитяча література» поділяє літературу за такими ознаками: 1) книги, які написані для дітей; 2) книги, написані для більш

дорослої аудиторії, але які знайшли відгук у дітей (напр. К. Льюїс «Хроніки Нарнії»); 3) дитяча літературна творчість. Також авторка розрізняє науково-пізнавальну (підручники, енциклопедії, довідники), етичну (казково-фантастичні, пригодницькі, художньо-історичні твори) та розважальну літературу (фольклор). Дослідниця класифікує її за віком: для дошкільників (3-7 років); для молодшого шкільного віку (7-10 років); для середнього шкільного віку (10-13 років); для старшого шкільного віку (14-18 років) [2].

Своєрідність дитячої літератури:

- образність дитячої літератури;
- доступність лексики і сприймання;
- врахування вікових особливостей дітей;
- дидактичні мотиви – повчальність;
- емоційність – особлива інтонація;
- яскравість – ілюстративний матеріал;
- пісенність творів;
- звуконаслідування;
- оптимістичність;
- драматизм, але без трагізму.

Дитяча література з огляду на її функції – надзвичайно складне і багатогранне явище. Вона здатна впливати на моральний, розумовий, емоційний, психологічний, естетичний та ідеологічний розвиток дитини, і може навіть мати терапевтичну дію.

У книгах для дітей є свої специфічні теми, сюжети, образи. Та переважно не вони є домінантами, що дозволяють адресувати книгу тій чи іншій віковій категорії. Основне – як розкривається сюжет, як будується образ, чи доступні вони сприйманню дитини. Те, що цікаво малюкові, підлітки читати не будуть. У цьому криється внутрішнє протиріччя і особлива складність дитячої літератури. Сам процес написання дитячої книги потребує особливих зусиль. Діти не сприймають удаваної, несправжньої зацікавленості. Тому, письменник, вибудовуючи проблемно-тематичний ряд твору, події і конфлікти, повинен

переконливо пов'язати їх із психологією того чи іншого віку, життєвим досвідом читача, при цьому не спрощуючи їх [7].

Особливістю сучасної дитячої літератури також є її тісний зв'язок з мультимедією: за мотивами творів малюються мультфільми, розробляються комп'ютерні та настільні ігри, знімаються кінофільми, телесеріали та телешоу, створюються різноманітні форуми і YouTube-канали. Це дає змогу поширювати їх, надаючи змогу книжкам стати бестселером та вийти на світовий ринок. Однак бувають зворотні ситуації, коли автор надихнувшись певним фільмом чи грою створює свій власний продукт.

Слід згадати інтернет-жанр, який виник досить недавно – фанфік (англ. fanfiction) — це різновид творчості шанувальників популярних творів мистецтва, літературний твір, заснований на якомусь оригінальному творі(як правило, літературному чи кінематографічному), що використовує його ідеї, сюжет або персонажів. Фанфік може бути продовженням, передісторією, пародією, «альтернативним всесвітом», кросвером ("переплетінням" кількох творів) тощо. Популярність набувають книжки-ігри (англ. gamebook) – різновид друкованої інтерактивної літератури, художній твір, в якому розвиток сюжету залежить від вибору читача. Більшість книг-ігор використовує систему посилань на параграфи, які читач отримує, залежно від осмисленого або випадкового вибору. Розвиток україномовної інтерактивної літератури тільки починається. Передусім це дитячі книги для електронних пристроїв: «Забавлянки», «Снігова королева», «Котигорошко» та подібні. Вони не надають значного вибору в сюжеті, пропонуючи інтерактивність окремих елементів, наприклад, можливість керувати перебігом бою Котигорошка зі Змієм.

Неабияку популярність у ХХ-ХХІ столітті серед батьків, дітей та педагогів набули книжки-картинки. Ці книжки призначені як для наймолодших читачів, так і для більш дорослої аудиторії. Такі книги вміщують у собі історії та ілюстрації, що допомагає дітям зрозуміти сюжет та значення нових слів. Іншими словами, ілюстрації допомагають контекстуалізувати текст, надаючи візуальні підказки значенню слів на сторінці. Крім того, картинки на сторінках

зміцнюють спостережливість дитини, оскільки на зображеннях часто відбувається більше, ніж в тексті.

Розрізняють такі типи книжок-картинок:

- художні (найпоширеніший тип та обмежуються лише фантазією автора та дитини);

- концептуальні (знайомлять та навчають дітей дошкільного віку першим поняттям таким як кольори, форми, літери тощо);

- поетичні (збірки поезій одного або декількох авторів, які, зазвичай, мають одну тему);

- нон-фікшн (текст побудований на реальних подіях та описує реальні факти. Наприклад, біографії видатних людей, історичні події, явища природи тощо).

Книжки-картинки – це чудовий спосіб навчити читача толерантності та ознайомити з інклюзією, також, вони досліджують та розкривають зміст таких важливих питань, як расове та культурне різноманіття, булінг, страхи, горе, торкаються тем расизму, гендерного упередження, соціальної та економічної нерівності, стереотипізації тощо. Тобто, показують реальний світ, ситуації і реальні емоції.

Отже, книжки картинки допомагають читачеві розвивати свій словниковий запас, розширювати кордони сприймання нової інформації та виховувати в ньому загальнолюдські цінності. Книжки сприятимуть повазі до відмінностей і різноманіттю, сприятимуть розумінню інших людей. Читання історій з персонажами, які виступають проти нетерпимості, може допомогти дітям розвивати непасивну добровільність, що буде включати включати в себе захист людей, з якими поводяться несправедливо, або ненаслідування натовпу в негативній поведінці.

Проблема толерантності активно розробляється та втілюється у творах зарубіжної літератури для дітей. Європейська спільнота дуже уважно ставиться до необхідності виховувати непасивну добровільність молоді. Низка творів

зарубіжної літератури вчить юного читача бути толерантним, на простих і доступних для них прикладах вводить у світ гармонії різноманіття.

У книзі Елізабет Кушнер і Майкла Бірна «Супергерой Пуріму» (2013) головний персонаж хлопчик Нейт наполегливо готується до свята Пуріму, але на відмінну від інших дітей, на святковому карнавалі він хоче бути інопланетянином. Нейт дуже боїться постати перед друзями «не таким». Він засмучений та схвилюваний, адже він не знає, як реалізувати свою мрію. Автори твору дуже добре презентують внутрішній світ Нейта. Вони намагаються ненав'язливо розкрити перед читачем шляхи вирішення цієї проблеми. Один із шляхів нейтралізації цієї проблеми – звернутися за порадою до дорослих. Тут варто акцентувати увагу на тому, що родина Нейта також незвичайна, бо його виховують два тати. У цій книзі Е. Кушнер та М. Бірн піднімають тему ЛГБТ, котра активно розробляється у світовій дитячій літературі останні п'ятнадцять років. В Україні цієї теми дещо побіжно торкнулася Л. Денисенко у своїй книзі «Майя та її мами». А ось досвід зарубіжної літератури показує, що саме дитяча література є потужним засобом розв'язання вказаної проблеми. До такої літератури належать книги: Л. Ньюман «У Хізер дві мами», М. Вілхойт «Татків співмешканець», К. Краків «Історія Гарві Мілка», Лінди де Хаан «Король і Король» та ін.

Так, головною темою твору для дошкільнят «Остання зупинка на вулиці Ярмарковій» (2015) французького письменника Мета де ла Пенья є сприйняття дитиною світу таким як він є. Головний персонаж книжки хлопчик на ім'я Сіджей разом з бабусею їде в автобусі й спостерігає за тим, що відбувається навколо нього. Письменник через систему цікавих дитячих запитань та відповідей на них спробував пояснити маленькому читачеві, що ж таке толерантність. Мета де ла Пенья для цього обрав хронотоп дороги та автобус, бо в ньому зазвичай їдуть пасажери різних субкультур, національностей, віросповідань.

У такий спосіб юний читач учиться бути уважним до свого оточення, спостережливим, а також пізнає новий та цікавий для нього світ.

Наступна книга Майкла Голла «Червоний: історія олівця» (2015) також торкається теми свободи, самовираження й самоідентифікації особистості. Письменник цікаво та оригінально спробував донести маленьким читачам сутність самоідентифікації особистості з допомогою образів предметів, а саме – олівців.

Оригінальний спосіб художньої інтерпретації інакшості обрали Крістіан Балдачіно та Ізабель Маланфон у книжці «Морріс Майклвайт і мандаринова сукня». Це книга про свободу самовиявлення, де маленький хлопчик Морріс має унікальний тип мислення та розвинену фантазію. Його улюблений колір – мандариновий, який асоціюється у нього з сонцем, тигром і маминим волоссям. Він носить сукню мандаринового кольору. Саме через неї діти глузують з Морріса, не приймають його, ображають. Попри таке ставлення дітей, Морріс знаходить у собі сили й доводить своїм друзям, що він має право на самовиявлення.

У зарубіжній літературі для дітей все помітнішою стає тенденція до того, щоб максимально художнього презентувати людей, які не вписуються у рамки так званої «норми». Саме про такого хлопчика, у якого є рідкісна генетична аномалія (усі риси його обличчя перемішані між собою) розповідає американська письменниця Р. Дж. Паласіо у повісті «Диво» (2016). Десятирічний головний герой Огест Пульман дуже тяжко входить до світу шкільного життя, де звичайні діти неконтрольовано реагують на зовнішність однокласника. Він стає об'єктом цькування серед однолітків. Письменниця обрала оригінальний спосіб художньої презентації толерантності, підвівши читача до сутності «дива», котре виявилось в тому, що Огест просто навчився жити зі своєю незвичністю, а його оточення виявилось безпорадним. Зрозуміло, що внутрішній світ хлопчика набагато привабливіший, ніж зовнішність. Р. Дж. Паласіо розмірковує про те, як суспільство має приймати подібних до Огеста дітей.

Норвежська письменниця Акерлі Ібен у книзі «Ларс Lol» розповіла про дівчинку, котра опікується своїм однокласником із синдромом Дауна. Перед

нею непросте завдання: вона повинна знайти спільну мову з однокласником Ларсом, стати йому вірним товаришем. Дівчинка демонструє уміння захищати свого особливого друга від цькувань, а головне те, що поступово призвичаює свої однокласників сприймати Ларса адекватно.

Отже, аналітичний огляд творів зарубіжної літератури дав можливість з'ясувати способи художньої інтерпретації моделей толерантності у творах зарубіжної літератури.

Найбільш ефективними та прогресивними є такі:

- уведення читача у світі дитячої зацікавленості;
- заглиблення у внутрішній світ «не таких» персонажів;
- пояснення та розтлумачення сутності самоідентифікації через художні образи предметів та процесів;
- ненав'язливість розповіді;
- художнє моделювання таких життєвих ситуацій, котрі близькі для сприйняття для певної читацької вікової аудиторії;
- залучення персонажів-посередників, котрі від імені автора переконливо та цікаво розповідають про унікальні особливості дітей та пояснюють їхню «іншість»;
- акцентування уваги на важливих деталях повсякденного життя головних персонажів, котрі намагаються увійти в новий для них світ;
- пропозиції щодо можливостей розв'язання проблем, з метою вибору читачем найефективніших та найдієвіших;
- закріплення думки про те, що толерантність – це насамперед мистецтво жити та співіснувати разом.

Зарубіжна література розвиває та розкриває питання толерантності вже не перший десяток років, адже це, насправді, складна тема.

Класична українська література нерозривно йшла поряд з християнськими традиціями, естетичними нормами та педагогічним впливом і вихованням. Це показує, що письменники намагалися розкрити питання

толерантності та рівності ще сотню років тому. Саме моралі, повазі та любові до ближнього вчить низка творів українських письменників [16].

Іван Франко зазначав: «гола, повна правда життя – то тяжка страва... Дітям не можна давати її так, як старшим, треба приготувлювати її в ріденькім стані, в образках», вказуючи на те, що казка допоможе дитину «ввести» у життя, дасть змогу зрозуміти та робити правильні моральні вибори, закладе певні патерни поведінки, яких вона буде притримуватись.

Так, наприклад, казки І. Франка (напр. «Заєць і Їжак», «Лисиця та Журавель», «Вовк, Лисиця, Осел») та Лесі Українки (напр. «Лелія», «Біда навчить», «Метелик») виховують високі моральні цінності, порівнюючи позитивних та негативних героїв та показуючи людські вади та пороки через образи тварин, навчаючи дітей мудрості, турботі та розумінню.

Дитині вкрай важливо «пропустити» героя через себе, одягнути маску, зрозуміти та усвідомити поведінку персонажа твору, тому потрібно направляти та допомогти їй правильно проаналізувати художні твори.

На території України все частіше автори дитячої української літератури звертають увагу на ті теми, які довгий час оминалися. І саме вплив зарубіжної літератури дав цей поштовх. Яскравим зразком є твори «Бути мною», написаний шведською дитячою письменницею Анною Геглунд та «Казки на ніч для дівчат-бунтарок» Елени Фавілли, Франчески Кавалло,

Усе частіше з'являються твори для дітей, де розглядаються проблеми булінгу, невиліковних хвороб, сімейних конфліктів, патріотизму, забруднення природи, самотності, пізнання світу, війни, гендерної та соціальної нерівності тощо

В українській дитячій літературі це такі твори, як «Зоопарк», «Марійка захворіла» Валерії Кисельової-Саврасової, написані для дітей з особливими потребами, «Скелет без шафи» Оксани Луцевської, де розповідається історія дівчинки із зайвою вагою, яку цькують у школі, «Велике серце» Віталія Бугари, про хлопчика з хворим серцем, «Суперклей для вази» Ольги Купріян, де хлопчик спостерігає за сваркою батьків, «Моя Ба» Тетяни Стус, у якому

описується взаємостосунки літньої хворої бабусі з онуком, «Іль. Казка про народження» Наталки Мелетич, де підіймаються тема народження та смерті, та багато інших.

Варто відзначити, що на сьогодні українська дитяча література стрімко та впевнено крокує вперед, залишив усі стереотипи позаду. Вона намагається підготувати дітей до реального життя, але робить це ніжно і делікатно, не травмуючи їх психіку. Також, твори для дітей певною мірою допомагають батькам. Дитяча книжка покликана не тільки наставляти і повчати, а сприяти формуванню різносторонньої особистості.

Усе більше й більше в Україні з'являється книг, котрі спрямовані на пояснення, виховання та формування принципів толерантності у дітей. Усі вони спрямовані на те, щоб ненав'язливо пояснити дітям сутність релігійної, міжнаціональної толерантності, дати зрозуміти дитині, що вона живе у полікультурному середовищі, а тому повинна рахуватися з особливостями свого оточення, бути стриманою та вміти контролювати свої слова, думки, почуття.

Помічено, що сьогодні великою проблемою українського суспільства є соціальна взаємодія з дітьми інвалідами та аутистами. Оксана Радущинська у книзі для підлітків «Метелики в крижаних панцирах» (2015) презентувала історію дівчинки Яринки, котра народилася здоровою, але після ДТП втратила можливість пересуватися самостійно. Письменниця розповідає про світ Яринки, про її щоденну роботу над собою, демонструє низку способів того, як дівчинка вчиться жити повноцінним життям, долає низку психологічних труднощів, котрі пов'язані з її сприйняттям себе, як «не такої».

Основними способами виховання толерантності у школярів є діалог, взаємодопомога, співробітництво, роз'яснення як спосіб регуляції поведінки. До основних способів регуляції поведінки відносять – вміння стримувати себе, здатність обдумувати свої слова і вчинки, а не піддаватися емоціям, прислухатися до позиції інших та враховувати її. Русійною силою у вихованні толерантності виступають також батьки. Ось тому книга Т. Прохасько,

М. Прохасько «Як зрозуміти козу?» – це унікальна можливість пояснити сучасним дітям сутність толерантності засобами художнього слова. Вказана книга пропонує ефективні та оптимальні шляхи розв’язання багатогранної проблеми толерантності як міцного фундаменту громадянської злагожденості українського суспільства, методи та прийоми виховання моральних цінностей, взаємоповаги, готовності до міжкультурної взаємодії.

Усі твердження у цій книзі сприятимуть тому, що діти будуть більш лояльними, стриманими до чужих позицій, думок, зможуть віднайти взаємоприйнятні компроміси для вирішення складних життєвих ситуацій.

Книга Т. Прохаська та М. Прохасько «Як зрозуміти козу ?» у 2015 року потрапила до списку Дитячої Книги. Цю книгу також охрестили «доброю книгою для дітей», яка розрахована на читача віком від шести до дев’яти років. Адже це саме той вік дитини, коли у неї починають формуватися первісні моральні цінності, норми поведінки, вибудовується стійке уявлення про вагомість людської гідності, усвідомлюється цінність власної особистості та особистості інших, виховується повага до інших, почуття солідарності й бажання співпрацювати з іншими, вміння вирішувати конфліктні ситуації ненасильницькими методами.

Психологи відзначають, що діти віком від шести до дев’яти років мають дуже пластичну нервову систему, вони активно сприймають інформацію про навколишній світ, охоче переймають соціальні ролі [12].

Т. Прохасько та М. Прохасько для своєї книжки обрали життя мешканців грабового лісу, а через стосунки в кротячій родині спробували презентувати юним читачам художню модель родинних взаємин, де кожен піклується один про одного, шанує смаки та уподобання іншого. Добросусідські стосунки родина кротів має з усіма звірятами лісу. Діти-кротенята охоче бавляться з білками, товаришують із бобрами. Тут автори акцентували увагу на тому, що саме у товариських стосунках дітей формується гармонія різноманіття. Діти-кротенята виявилися дуже чуйними та уважними до своїх друзів. Вони усіяко підтримували подружку бобриху Загату, яка мріяла на човні відправитися в

мандри. Загата була невпевненою у своїх силах, але діти кротенята її усіяко підбадьорювали та змогли її переконати в тому, що їй все ж таки вдасться відправитися у далекі мандри, а словами: «*Ми з тобою !*» [41, с.15] вони підбадьорили її.

Київське видавництво «Час майстрів» у 2017 році у межах проєкту «Мала реалістична проза для малих читачів» видало збірку оповідань А. Григорука «Перша доріжка в небо». Збірка складається з 23 історій, які цікаво та невимушено навчають дітей бути добрими, співчутливими, хоробрими, допомагати старшим, захищати слабких, любити тварин та багато інших важливих речей. Запропоновані для малечі історії – реалістичні та правдиві, вони могли статися з будь-якою дитиною, у будь-який час та в будь-якій країні світу.

Письменник побудував сюжети мікрооповідань так, що вони нагадують фрагменти життя дитини. У такий спосіб інформація дуже добре запам'ятовується дитиною. Дорослим наратором у цій книзі виступає дідусь. Письменник цікаво та повчально розповідає про те, як потрібно себе поводити у тій чи тій ситуації, як допомагати іншим.

У 2019 році у видавництві «Основи» вийшла друком книга Надії Степули «Петрик і фонтани», в якій йдеться про хлопчика Петрика, котрий належить до аутистів. Авторка розповідає про особливу дитину вустами його подружки нормотипової Матильди. У такий спосіб письменниця спробувала довести реципієнту інформацію про поведінкові особливості дітей-аутистів та презентувала модель здорового способу взаємодії Петрика із соціумом.

Ця книга має велику художню, гедоністичну, а, головне, суспільну цінність, адже вона вчить дітей уважно та толерантно будувати стосунки з особливими дітьми, а, головне, демонструє їм моделі обережних висловлювань у процесі спілкування з дітьми-аутистами, виховує милосердя, співчуття, вміння бути стриманими у своїх словах та вчинках.

Для зовсім маленьких читачів сучасна книга пропонує досить цікаві сюжети, в яких культивується ідея толерантності. Так, наприклад, книга

О. Драчковської «Зайчик нестрибайчик та його смілива мама» (2019), у якій письменниця з допомогою головного персонажа Зайчика-нестрибайчика вчить дітей толерантності. Тваринка має від народження ваду. У тваринному світі це був би вирок, проте в казці – лише одна з перешкод.

Тато Заєць знаходить вихід і конструює синові інвалідний візок. Проте, середовище все одно не пристосоване для зайчиків-нестрибайчиків: дорога до школи не придатна для візка, а через струмок немає моста. Письменниця моделює світ життя зайчика з особливими потребами з проекцією на світ людей. Зайчикова смілива мама, яка розуміє, що треба відстояти права сина, йде до лісової управи просити про створення належних умов для пересування її сина лісом. Твір утверджує думку про те, що за будь-яких умов треба досягати своєї мети. І мама Зайчика-нестрибайчика досягла своєї мети: усі її звернення до лісової управи були задоволені.

Зайчик-нестрибайчик легко адаптується в новому середовищі. І якби не візок і лапки, що не стрибають, все у Зайчика було б чудово. Ось тут читачі вгадують у літературній казці утопію: досягнувши успіху в одному, мама легко йде далі й домагається ліфта для білочки з хворими лапками, встановлення звукового світлофора, а вчителі вивчають мову жестів. Далі маму Зайчика вибирають головою лісової управи, тож по суті більше ніхто у лісі не почувався самотнім і покинутим.

Книга завершується щасливо, проте в дорослих читачів після прочитання залишається легкий смуток, адже в реальному житті, на жаль, не все так. Смілива мама-зайчиха скоріш за все довго-довго ходила б до мера Ведмедя перш ніж їй вдалося переконати його побудувати пандус. І хоча «Зайчик-нестрибайчик та його смілива мама» О. Драчковської – це казка-утопія для родинного читання, але в ній дуже багато повчальних та важливих для малечі моментів, котрі вводять її у світ дорослого життя, готують до різноманітних життєвих ситуацій, у яких вона може опинитися.

Отже, аналітичний огляд сучасної української літератури для дітей, яка спрямована на виховання толерантності дав можливість визначити способи

художньої інтерпретації та моделювання варіантів толерантності у творах художньої літератури.

Відзначимо, що вітчизняна література для дітей вводить у текст твору літератури персонажів, котрі є моральними авторитетами для дитини (дідусь та бабуся), акцентує увагу на внутрішньому світі головного персонажа, заглиблюючись у сутність його внутрішнього конфлікту, делікатно веде мову про моделі родини. Загалом сучасна українська література для дітей сьогодні демонструє значний прогрес у розробці та презентації теми толерантності. Але, на жаль, поки що українська книга для дітей залишає поза увагою релігійну, міжнаціональну толерантність.

Для аналітичного вивчення твору художньої літератури з точки зору толерантності, як не пасивної добровільності, варто розглянути такі способи художньої інтерпретації толерантності:

- презентація стійкості особистості, показниками якої є емоційна стабільність, доброзичливе ставлення до оточуючих, увічливість, терпіння, самостійність;
- демонстрація емпатії, показниками якої є чемність, уміння співпереживати, адекватність;
- дивергентність мислення (відсутність стереотипів, забобонів), уміння неординарно вирішувати складні ситуації, проблеми;
- мобільність поведінки (здатність до швидкої зміни стратегії чи тактики), враховуючи обставини, що склалися;
- соціальна активність (схильність до швидкої адаптованості в соціумі) та рівень соціального оптимізму, ініціативність.

Висновки до першого розділу

Отже, аналітичний огляд праць філософів, психологів, педагогів та соціологів показав, що поняття толерантності нині є актуальним.

Кожному потрібно усвідомити, що абсолютно всі люди різні, ніхто не кращий, та не гірший – всі рівні. Не намагатися змінити людей, а цінувати їх, такими якими вони є насправді. Поважати думки, погляди, переконання, почуття інших, незалежно від того, збігаються вони з вашими чи ні.

Саме ця ідея підіймалася ще філософами у добу античності, вона є однією з найважливіших у педагогіці, психології та соціології, і загалом, пов'язана з людством та яким воно повинно бути. Толерантність треба закладати ще в дитинстві і продовжувати розвивати цю рису упродовж всього життя. Впровадження її в систему навчання та виховання дасть змогу розкрити можливості, які закладені у кожній людині. Особливо значущим є поняття толерантності у сучасному суспільстві, де формується нова модель родини, виникають та функціонують нові типи родин.

Сучасна дитяча література формується під впливом сильних соціальних змін і нового світовідчуття. Вона різнохарактерна та поліфункціональна, оскільки виступає одночасно складовою літературного, культурного та навчально-виховного процесів.

Тож, аналітичний огляд творів зарубіжної та української літератур для дітей, з метою вивчення специфіки художньої інтерпретації толерантності, сприяв визначенню релевантних тенденції у сфері художнього моделювання толерантності.

Варто відзначити, що в сучасній зарубіжній літературі для дітей способи художньої інтерпретації толерантності дещо відрізняються від презентацій у сучасній українській літературі для дітей.

Зарубіжні письменники обирають такі способи художньої інтерпретації моделей толерантності, як максимальне уведення читача у світ дитячої зацікавленості, заглиблення у внутрішній світ «не таких» персонажів; пояснення та розтлумачення сутності самоідентифікації через художні образи предметів та процесів, акцентування уваги на важливих деталях повсякденного життя головних персонажів, котрі намагаються увійти в новий для них світ,

закріплення думки про те, що толерантність – це, насамперед, мистецтво жити та співіснувати разом тощо.

Що до сучасної української літератури для дітей, котра спрямована на виховання толерантності, то способи художньої інтерпретації та моделювання гармонії різноманіття тут дещо різняться, а саме: українська сучасна література вводить у текст твору літератури персонажів, які є моральними авторитетами для дитини (дідусь та бабуся), акцентує увагу на внутрішньому світі головного персонажа, заглиблюючись у сутність його внутрішнього конфлікту, делікатно веде мову про моделі родин.

Загалом сучасна українська література для дітей сьогодні демонструє значний прогрес у розробці та презентації теми толерантності. Сучасні українські письменники намагаються культивувати проблеми толерантності, орієнтуючись на специфіку української ментальності, національного характеру, соціуму, традицій тощо.

Саме у творах сучасної української літератури для дітей вибудовується сутність толерантності по-українськи – збереження та повага до багатогранної національної культури, збереження національної пам'яті нашого народу і вміння вести діалог з представниками міжнародної спільноти, демонструючи ввічливість та обізнаність з культурними традиціями представників іншої нації.

РОЗДІЛ 2.

СВОЄРІДНІСТЬ ГАБІТУСІВ ТОЛЕРАНТНОСТІ В УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ ДЛЯ ДІТЕЙ ТА ПРО ДІТЕЙ

2.1. Модуси толерантності у збірці оповідань Л. Денисенко «Майя та її дві мами»

«Майя та її мами» Лариси Денисенко – це найяскравіший та один з найперших в українській дитячій літературі твір про толерантність у

сучасному її розумінні. В Україні ця тема старанно оминалася, через нав'язані стандарти і стереотипи.

Видавництво, котре займалося книгою «Майя і її мами, з початку свого заснування представила себе як таке, що «фокусується на соціальних питаннях, на таких питаннях, які не часто взагалі згадуються, зокрема, у дитячій літературі» [25]. До видавництва з ідеєю створення звернулася журналістка Ліза Кузьменко. Автором книжки виступила Лариса Денисенко – українська письменниця, адвокат, правозахисниця, телеведуча, радіоведуча, член Українського ПЕН.

Книга «Майя та її мами» розповідає про сімнадцять дітей з абсолютно різних сімей. У творі виступають родини з дітьми, які були штучно запліднені, родини, де немає одного із батьків, родини-переселенці з Криму і зі Східних областей тощо. Головна героїня також живе у незвичайній сім'ї – у неї дві мами. Лариса Денисенко в прямому ефірі ZAXID.NET LIVE сказала: «Я подумала, що варто загалом показати цей каскад родин, і показати, що ось це – існуючий стан родин в Україні, подобається він комусь чи ні – висновки робити не мені. Мені на меті і мені важить на тому, щоб дитина у будь-якому разі почувалась захищеною і улюбленою» [24].

Книга зібрала досить добрі відгуки критиків, крім власне тексту й зображень, відзначалась традиційно висока якість верстки, поліграфії та дизайну. (Додаток 2) Під час дискусії на Форумі видавців у Львові радниця міністра освіти і науки з питань політики гендерної рівності та недискримінації в освіті Олена Малахова зазначила, що подібні книжки «допомагають і дітям, і дорослим», і що серед педагогів є запит щодо того, як говорити з дітьми на подібні теми [19].

В. Лутковська відзначила, що книга має на меті виховання толерантного ставлення дітей до представників різноманітних соціальних груп та поваги до прав людини [32].

Дитяча письменниця Оксана Луцкевська написала розгорнуту і загалом позитивну рецензію на книжку і зазначила: «Книжка «Майя та її мами»

безсумнівно зацікавить читачів і в Україні, і за кордоном... Книжки, які ставлять подібні акценти, у багатьох країнах вшановують винагородами, перекладають і поширюють, зокрема в бібліотеках та закладах освіти. Чи чекає це на книжку «Майя та її мами»? Допускаю, що так. Принаймні, її безсумнівно помітять і відзначать. Та основне, треба не забувати про її вагомість для українських малих і дорослих читачів» [33].

Однак світла і позитивна книжка припала до душі не всім. після появи в програмі Львівського книжкового форуму презентації «Майї та її мам» видавцям та авторам книжки стали погрожувати розправою: «Це стало початком травлі у приваті з напіванонімних акаунтів до Лариси, до мене, Форуму видавців. Все це збігається з оприлюдненням першої версії програми. Вони побачили назву і зрозуміли, що вони з нею не згодні... Були погрози розчинити нас у чані з кислотою» – згадує засновник «Видавництва» у інтерв'ю з ZAXID.NET LIVE [24].

Донині можна побачити гнівні коментарі, які закликають заборонити книжку: «Нашим дітям ці гейропейські бздури не потрібні» [24], «Я хочу, щоб мої діти взагалі не знали, що є такі сім'ї де 2 мами, чи 2 тата, це аморально. А тут ще на офіційному рівні пропагують книжку діткам про це, що це нормально. На чому виховуються наші діти?!» [24], «Наші діти не повинні знати про сім'ї де є дві мами, два тата, батьки трансгендери, батьки трансесуали, батьки геї, батьки фріки, батьки лезбіянки. Вищеназвані хвороби ніяк не стосуються ні традиційних цінностей, з якими борються люди у котрих їх взагалі немає, ні прогресивного суспільства» [24].

«Майя та її мами» рекомендована дітям старше семи років. Назва книжки дещо провокує і вводить в оману, адже у ній йдеться зовсім не про дівчинку та її двох мам, а про Майю, її однокласників та класного керівника.

Так, наприклад, Соля й Софія – сестри «з пробірки»: «Не всі батьки можуть мати дітей. Мама й тато Софійки та Солі не змогли. Тоді їм допомогли наука й лікарі. Щоб народилися Софійка Перша та Соля, сестра їхньої мами подарувала свою яйцеклітину. А один чоловік надав свою сперму» [17]. Петро

– ром: «А в Петра є родина й рід! Він знає багато про свій рід, бо йому про нього постійно розповідають. Петро — ром» [17]. Раїс – татарин: «Раїс приїхав у Київ із Джанкоя. Джанкою розташований у Криму. Раїс жив у будиночку посеред персикового саду. Це неймовірно красиво. Але тепер він, його тато, мама, двоє сестричок і тітка живуть в орендованій однокімнатній квартирі. Йому часто буває сумно. Раїс — кримський татарин» [17]. Аксана – білоруска, в неї померла мама: «Аксана народилася в Києві, але вона білоруска... Аксана живе з татом, її мама померла. Вона дуже за нею сумує, іноді плаче» [17]. Софійка «Друга» живе з татом і «новою» мамою: «У Софійки Другої один тато і двоє мам. Вона живе з татом і другою мамою, а перша мама поїхала далеко-далеко, в Австралію» [17]. Софійка «Третя» разом із мамою переїхала з Луганська, а її тато зник на війні: «Вони з мамою приїхали з Луганська. Тато Софійки Третьої зник. Люди часто зникають, коли йде війна» [17]. Данилко також живе лише з мамою: «Данилко так само живе тільки з мамою. Він не знає, де його тато. Тато зник не під час війни, а ще до того, як Данилко народився. Данилкова мама не шукає тата. Іноді люди не хочуть, щоб їх шукали» [17]. Христина живе з бабусею, тому що її батьки – на заробітках: «Христинку дражнили «дитиною по скайпу», а ще називали сиротою» [17]. Настя й Назар – двоюрідні брат і сестра, у них теж немає татів, вони живуть разом із мамами та бабусею: «Настя й Назар не надто схожі між собою. Вони успадкували зовнішність від татів. Але мами й бабуся нічого про татів не розповідають... У них дружна родина, я люблю ходити до них у гості» [17]. Кирила всиновили: «Кирило — не сирота. У нього є мама й тато. Але держава забрала в них батьківські права, тому що вони погано поводитися... Торік у Кирила з'явився наставник. Його звати Борис, і він крутий!» [17]. Тимко має розлучених батьків: «Тимко один тиждень живе в мами та її нового друга, а другий тиждень — у свого тата. І так по черзі» [17]. Єва живе з мамою і вітчимом: «Єва чудово ладнає з вітчимом, він її любить» [17]. Батьки Таїсії всиновили Левка: «Спершу крихітний Левко жив у будинку маляти, згодом

його перевели в дитячий будинок. А потім мама й тато Таїсії всиновили Левка. І Тая стала його сестрою» [17].

Пані Юлія – класний керівник 4 класу. Це образ прогресивної вчительки, яка розвиває у дітей взаємоповагу і взаєморозуміння: «Пані Юлія пояснила, що висміювати когось за зовнішність – дурне діло. Адже всі ми різні. Це те саме, що насміхатися з мене за кирпатий носик. Або глузувати із Софійки Другої, бо в неї ластовиння. Або кепкувати з клаповухого Данилка. Нам стало соромно» [17], «Але пані Юлія сказала, що імена – це дуже важливо. Кожна дитина має право на власне ім'я. І треба поважати це право, не переінакшувати й не викривлювати імен» [17], «Пані Юлія каже, що діти мають рости в любові. Неважливо, чи ти живеш із маленькою сім'єю, чи з великим родом. Неважливо, чи ти рідна дитина, чи не зовсім. Неважливо, скільки в тебе мамусь або татусів. Важливо, щоб у родині панували любов і повага, бо це і є головні цінності» [17], «Пані Юлія пояснила, що головне – бути людиною і не задиратися. У кожної дитини своя історія, своя родина, і коли в когось усе по-іншому – це не привід ображати й насміхатися» [17].

У творі одночасно з простою, зрозумілою для дітей мовою, автор уникає евфемізмів, називаючи речі своїми іменами. Смерть – не «пішов у краще життя», дітей не «знайшли у капусті», а запліднили і народили, не завуальовуються такі теми, як війна, сирітство, позбавлення батьківських прав чи одностатева любов. Книга готує читаючого до реалій життя, які батьки намагаються іноді уникнути та від яких хочуть захистити своїх дітей. Одночасно з цим, демонструється позитивна атмосфера та дружні стосунки між дітьми. Незважаючи на відмінності учні залишаються однією великою родиною.

Письменниця обережно та виважено підійшла до культивування думки про необхідність толерантного ставлення до інакшості. З кожною розповіддю про ту чи ту родину розкривається у творі авторська стратегія у презентації та способах художнього моделювання унікальності кожної людини. Дуже чітко у

книзі проглядається основна ідея твору: не важливо яка у тебе зовнішність, якої ти етнічної приналежності, у що віриш та чим захоплюєшся, адже усі рівні [17].

Рудін Сімс Бішоп колись сказала, що дитяча література – це «вікна, дзеркала, двері». Вона, як вікна, має показувати щось нове і виявляти інші кути зору, як дзеркало – віддзеркалювати досвід читача, давати досвід пізнати себе, як двері – надавати можливість пізнати цю інакшість.

«Майя та її мами» Лариси Денисенко добре ілюструє це порівняння. Книжка осмислює різноманітний досвід сімей, указуючи таким чином на багатогранність і глибини форм людського життя.

Нині в Україні ростуть діти-космополіти. Це покоління з дуже широкими горизонтами уподобань. Вони вивчають різні мови, подорожують, читають онлайн, спілкуються з однолітками за кордоном, ходять до всіх можливих гуртків і клубів, завдяки інтернету, їм доступно безліч інформації. Тому сьогодні вкрай важливо ставити акценти на розвиток критичного мислення й візуальної грамотності дітей, допомагати їм мислити глибше. Книжка «Майя та її мами» має цей потенціал.

2.2. Особливості художньої інтерпретації толерантності у поезії

«Рі(з)дні люди» Т. Стус

Книжка-картинка «Рі(з)дні люди» Тані Стус і Марти Кошулінської – саме про толерантність у найширшому розумінні. Навіть назва промовляє до читачів: усі ми різні, проте це не заважає нам бути рідними. Основна ідея твору – утвердити думку про те, що люди здатні переживати різні емоції, мати ті чи ті статки, різну зовнішність, вік, стать і темперамент, вибирати собі життєві ролі, проте, це не заважає їм у чомусь бути рідними, мати спільні прагнення й любити одне одного. Авторки цієї книжки стверджують, що толерантність, або ж терпимість до інших, розвивається в постійному спілкуванні, зіткненні різних ідей і роботі щодо вміння прийняти іншу думку. Книжки – найближчий і найбільш доступний інструмент, що дозволяє ознайомитися з різними гранями життя. Книжкові герої по-різному розмовляють і поводяться, рухаються,

реагують на подразники, сприймають світ і людей навколо, а разом із тим змушують замислитися: і ти також нормальний(а), унікальний(а), хоч і не такий(а), як усі.

Тетяна Стус – сучасна дитяча письменниця, літературна критикиня. Готуючи свою книжку «Рі(з)дні люди» до презентації у 2019 році, авторка зазначила, що прагнула розповісти дітям про людську інакшість, книга акцентує увагу на тому, що всі люди – різні, можна дивуватися чи навіть остерігатися різноманітності емоцій, зовнішнього вигляду, вчинків людей, але ця іншість, на думку письменниці, не повинна стати на заваді близьким стосункам у родині й спорідненості в безмежжі культур та традицій.

Графічний запис назви «Рі(з)дні люди» зацікавлює читача та фокусує увагу на тому, що хоч усі люди різні, але водночас вони рідні. Така оригінальна технологія подачі назви твору літератури є сьогодні досить актуальною, адже графічне урізноманітнення способів презентації найменувань творів покликане привернути увагу реципієнта та спонукати його прочитати цей твір. Отже, назва книги Т. Стус «Рі(з)дні люди» – цікава, оригінальна, передає ідею твору, активізує увагу та мислення читача.

Художнє моделювання сутності толерантності у поезії вдало доповнюють малюнки художниці Марти Кошулінської, котрі візуалізують прояви людяності, порядності, акцентують увагу реципієнта на відмінностях між людьми. Добре відомо, мистецтво ілюструвати зміст сучасної дитячої книги – це один із методів виховання, який допомагає краще сприймати текст твору. (Додаток 2)

Ідея толерантності, або ж терпимості, стриманості до інших повинна закладатися у родинному колі. Ось тому, ведучи мову про відмінності між людьми, авторка спочатку описує мікросвіт дитини, а саме її родину: «Скажу по секрету страшну таємницю: // такі рі(з)дні люди – це я, мама, тато, // сестричка і наша біленька киця» [50, с. 22]. Поетка розкриває юному читачеві важливі секрети і в такий спосіб викликає його довіру до всього того, про що вона буде говорити у своїй поезії. Дитина з довірою сприймає інформацію від

письменниці, яка поділилася з нею таємницею. Проте, у цьому словосполученні прикметник «страшний» значно підсилює відчуття таємниці, а тому може викликати у дитини гнітюче відчуття. Рятує ситуацію словосполучення «біленька киця», котре нейтралізує негативні емоції, відволікає увагу від сутності страшної таємниці.

Як бачимо, акцентованою у цих віршах є графічна лексема «рі(з)дні». З погляду поетичної графіки, завдяки саме такому графічному конструюванню лексеми, відбувається процес максимальної конденсації у словесному знаку кількох значень, а саме: різні та рідні [26]. Такий спосіб художнього моделювання дійсності у творі літератури дає можливість представити відібраний життєвими обставинами структурований графічно досвід, який реалізований в уявленнях про поведінку, діяльність людини в соціумі. А це цілком відповідає сутності «габітусу».

Завдяки лексемі «бувають» Т. Стус підкреслює багатократність певних станів, у яких перебувають люди: «Люди бувають самотніми... // Заможними або бідними» [50, с. 11]. Окрім пояснення соціальних та психологічних станів людей, авторка акцентує увагу на таких важливих рисах характеру людини, як: доброта, ніжність, адже саме вони є маркерами толерантності.

У соціумі кожна людина виконує певні функції: «Люди бувають татами, // А також бувають мамами» [50, с. 12]. Адже саме соціальна роль презентує динамічний аспект суспільного статусу людини. У такий спосіб у юного читача формується уявлення про соціальну роль, як модель поведінки, яка об'єктивно задана соціальною позицією особистості в системі суспільних або міжособистісних відносин. Ось тому соціальна роль сприймається без примусу на основі згоди.

Окрім цього, авторка звертає увагу на Я-образ дитини: «Діти бувають дітьми, // А часом бувають звірятами, // Наприклад м'якими зайчиками // Чи плямистими поросятами» [50, с.21]. У цих рядках виявляється сутність авторської стратегії у моделюванні толерантності, адже Т. Стус дуже делікатно говорить про те, що діти також різні: є зайчики, а є й поросята. Такий підхід

указує на вміння письменниці зрозуміло й гнучко підвести дитину до сприйняття себе самої, своєї поведінки, ідентифікувати свої поведінкові риси у соціумі. У контексті цих аналітичних спостережень, погоджуємося з думкою М. Міріманової, яка стверджує, що адекватна ідентифікація себе з власним «Я» та вміння співвідносити свої бажання, можливості та прагнення у досягненні життєвих цілей, вміння орієнтуватися у світі людських взаємин характеризує зрілість дитини [35].

Осмилення толерантного середовища юним читачем у поезії «Рі(з)дні люди» відбувається завдяки формуванню уявлення про себе як унікальну та неповторну особистість, а також розширенню уявлення про інших людей на основі співставлення себе з ними, виявлення схожості та відмінності.

Педагоги стверджують, що виховувати у дітей розуміння толерантного середовища необхідно з урахуванням характерних особливостей їхнього розвитку, а тому з цією метою треба застосовувати специфічні засоби впливу на особистість: гру, бесіду, обговорення, спостереження, взаємодію, співробітництво, різні психологічні тренінги, психогімнастику, елементи психодрами тощо [13].

Зміст поезії «Рі(з)дні люди» забезпечує не лише входження індивіда в навколишній світ, а й допомагає накопичити певний досвід, котрий згодом може реалізуватися у процесі контактування з різними категоріями індивідів.

Поезія пояснює юному реципієнтові те, що в його оточенні можуть бути різні за темпераментом люди: «Бувають люди як іграшки, // тихими або гучними. // Чи навіть такими, що важко // Всидіти поруч із ними. Хтось любить багато балакати. А хтось комусь любить поплакати» [50, с. 14-15], а тому треба стримано й з розумінням поставитися до їхніх поведінкових рис. У цих рядках неозначуваний субстантивний займенник «хтось» із погляду точки зору стилістичної функціональності та завдяки займеннику хто-основ позначає як особу чоловічої статті, так і жіночої, а також предмети та явища, які персоніфікуються мовцем. Саме така універсальна функція займенника «хтось» відсилає читача до усвідомлення того, що невизначеність не передбачає

виділення окремих розрізнявальних ознак явищ, розрізнявальні ознаки постають невиразно, нечітко, особи невідомі або недостатньо відомі реципієнту. Проте у майбутньому зустріч з такими людьми все ж таки має відбутися, а тому до неї треба бути добре підготовленим.

Не оминула увагою поетка й фізіологічні відмінності між людьми. Вона пояснює реципієнтові, що «Люди бувають смагляві й бліді, // Шоколадні чи біло-пломбірні, // Бувають чорняві, біляві, руді, // Лисі чи з зачісками добірними» [50, с. 18]. У такий спосіб Т. Стус торкається ще однієї сфери толерантності – фізіологічної. І ця сфера також дуже важлива для накопичення певного життєвого досвіду дитини. Адже діти дуже часто кепкують одині з одного, коли помічають деякі відмінності у зовнішності своїх друзів, близьких. Аби уникнути такого неадекватного сприйняття, авторка з допомогою художніх засобів увиразнює унікальні людські фізіологічні відмінності, акцентуючи увагу на епітетах «шоколадні», «біло-пломбірні».

Завершальним акордом поезії є думка про те, що «Усе – це люди... Здається багато? // Ціла планета. Мільйони на клаптик!» [50, с. 18]. Ці рядки стимулюють допитливість дитини, а, як відомо, саме ця риса є проявом природної толерантності дитини. Саме допитливість найкраще проявляється у період персоналізації дитини. З допомогою запитання «Здається багато?» авторка вибудовує віртуальний контакт із маленьким читачем. А відповідь на питання дивує і водночас задовольняє інтерес читача. У дитини одразу вибудовується масштабність простору Всесвіту, вона усвідомлює, що світ навколо неї різноманітний. У цьому контексті питальне речення відзначається неабиякою емотивною виразністю та виконує експресивні функції для творення такої стилістичної фігури, як антиклімакс (звуження значень).

Отже, результати аспектного аналізу поезії «Рі(з)дні люди» дають підстави стверджувати, що твори художньої літератури є одними із найдієвіших способів формування уявлень різних форм людської толерантності.

Зміст поезії дав можливість доповнити сутність категорії «габітус толерантності», як систему стійких набутих схильностей індивіда, котра в подальшому її житті застосовуватимуться з метою утвердження активної життєвої позиції.

2.3. Пасивна добровільність та булінг як явища антитолерантності у повісті «Пампуха» А. Шавлач

Художні твори для дітей все частіше показують життя таким, яким воно насправді є. В такий спосіб автори книжок для дітей хочуть підготувати читача до реальності, показати та навчити розрізняти як прекрасне, так і потворне, розвивати критичне мислення та здатність робити висновки самостійно.

Повість «Пампуха» Алевтини Шавлач є зразком такої літератури – життя змальовується зі всіма вадами, і саме тому, читачу легше зануритись в історію, відчувати емоції головної героїні та співпереживавати їй, зрозуміти мотиви вчинків героїв твору та проаналізувати їх.

Повість «Пампуха» розповідає історію дівчинки Гані, яка після літніх канікул та переходу у «старшу школу» стикається з булінгом у класі – насильством як моральним, так і фізичним. Інші учні приклеюють дівчинці образливе прізвисько «пампуха», ховають її речі, ігнорують, погрожують та застосовують фізичну силу. Одночасно з цим, класний керівник класу Майя Михайлівна тільки підігриває азарт учнів та, буквально, знущається над головною героїнею. Ганя не має елементарної підтримки – друзі відвернулись від неї, а рідні зайняті роботою та своїми справами, через це вона потрапляє у, так звані, токсичні стосунки спочатку з Сашком – популярним хлопцем з паралельного класу, а потім з «друзями»-вагонцями – вуличними хуліганами, які грабують та знущаються над людьми.

Булінг – є одним із найгостріших питань у сучасних українських школах. Чимало людей стають жертвами цькувань саме у шкільному віці – від «невинних» жартів та ховання речей до постійного морального тиску та

застосування фізичної сили. До того ж, цей вид насильства є повторюваний та систематичним, що є ще більш загрозливим для психічного здоров'я жертви булінгу.

Слово «булінг» походить від англійського «bullying» – залякування, цькування, і означає постійне переслідування з цією метою. Закон України «Про освіту» трактує цей термін так: «булінг (цькування) - діяння (дії або бездіяльність) учасників освітнього процесу, які полягають у психологічному, фізичному, економічному, сексуальному насильстві, у тому числі із застосуванням засобів електронних комунікацій, що вчиняються стосовно малолітньої чи неповнолітньої особи та (або) такою особою стосовно інших учасників освітнього процесу, внаслідок чого могла бути чи була заподіяна шкода психічному або фізичному здоров'ю потерпілого» [21]. Типовими ж ознаками булінгу є:

- систематичність (повторюваність) діяння;
- наявність сторін - кривдник (булер), потерпілий (жертва булінгу), спостерігачі (за наявності);
- дії або бездіяльність кривдника, наслідком яких є заподіяння психічної та/або фізичної шкоди, приниження, страх, тривога, підпорядкування потерпілого інтересам кривдника, та/або спричинення соціальної ізоляції потерпілого [21].

Головна героїня відчуває негативне ставлення до себе протягом всієї повісті. Так, через свої захоплення мультфільмом, небрендіві речі та дещо зайву вагу від неї відвертаються однокласниці: «Усі розсміялися, а Ганя змовчала. Бо та футболка була справді куплена на невеличкому базарчику біля дому» [57, с.3], «Та варто було заїкнутися про нещодавно всіма улюблений мультсеріал, як Ганю безжально висміяли. — Ти що, досі фанатієш від цієї дитячої фігні? демонстративно пхекнула Ангеліна» [57, с.4], «Відтоді вона не Ганя, а Пампуха: Пампуха-жеруха// Товсті має вуха,// Товстенні має щоки// І неосяжні боки!» [57, с.9], «клас вибухнув реготом. Ганя оторопіла. Здавалося, ніхто до ладу й не знав, чому сміється» [57, с.12], «У класі Ганю зустріли

глузуванням, але вона намагалася пропускати все те повз вуха. Бо якщо покаже, як їй боляче, ображатимуть іще більше» [57, с.15], «Але ж Дракулора вміє літати, — глумливо скривилась Ангеліна. — А ти така товста, що й на двадцять сантиметрів від землі не відірвешся» [57, с.18], «Виволокли її мало не на середину танцмайданчика і, регочучи, покинули саму... Хтось крикнув «Пампуха-жеруха!» — і за хвилину образливе прізвисько підхопили й інші... З усіх боків на неї витріщалися, мов на чудернацьку тваринку в зоопарку» [57, с.23], «А ця все в ляльки бавиться! — насмішковано пирхнула Ангеліна, помітивши Ганину іграшку» [57, с.30], «демонстративно поскидав її зошити на підлогу. Й усе це відбувалося під уїдливе «хі-хі»» [57, с.32],

Згодом, головна героїня починає зазнавати фізичного насилля, а її речі псує: «Ромко вихопив з її наплічника улюблений блокнот і, знущально сміючись, роздер його навпіл» [57, с.33], «Ромко швидко скатав сніжок і кинув у Ганю. Вона не зреагувала. Тоді Давид побіг услід за нею і щосили штовхнув у спину. Ганя впала, і всі зареготали» [57, с.59], «за мить у Ганю полетіли уламки криги. Вона намагалася ухилитися, відбивалася наплічником, але користі з того було мало. Її буквально засліпило — більшість сніжок летіло в обличчя» [57, с.80].

Головна героїня стає центральним об'єктом цькування у класі і одного дня, не без допомоги класного керівника, їй оголошують бойкот. Бойкот – це окремий вид булінгу. Це стає випробуванням не тільки для жертви, але й для інших учасників-спостерігачів, адже вони відчувають, що будь-хто може опинитись на місці потерпілого. Тому, у більшості школярів вмикається «стадний інстинкт». Бойкот виникає, коли у групі є, так званий, ідейний лідер. В історії Гані такими лідерами стали Майя Михайлівна та найпопулярніша дівчинка класу Ангеліна: «Однокласники на чолі з Ангеліною влаштували Гані справжній бойкот» [57, с.45], «З Ганею ніхто не розмовляв. Умисно. Навіть ті дівчата, котрі з неї не насміхалися, не наважувалися заговорити» [57, с.46], «А ще хлопці частенько закривали Ганю в класі саму на обідній перерві» [57, с.47]. Внаслідок постійного активного ігнорування, виключення з життя класу, та

уникання будь-яких контактів – жертва втрачає бажання і мотивацію ходити до школи та займатися буденними справами: «Йти до школи зовсім не хотілося... Тож дорогою вона не поспішала. Повільно пленталася тротуаром, розгойдуючи рожевим наплічником» [57, с.15], А в понеділок, звично згодувавши голубам свій шкільний обід, вона пішла не до школи, а до сусіднього торговельного центру» [57, с.24], «Я сьогодні до школи не піду, живіт болить» [57, с.121],

Таким чином, Гануся залишається зовсім одна в атмосфері постійного цькування та активного ігнорування. В даній повісті навіть рідні залишаються осторонь, стаючи пасивними спостерігачами того, як Ганя повільно руйнується внаслідок булінгу: «Бабуся нічого не запідозрила, тож наступного дня Ганя знову прогуляла заняття» [57, с.25], «Бабуся найбільше переймалася, щоб внучка вчасно обідала й гарно вчилася» [57, с.32], «Вона все працювала, працювала, працювала... А Гані часом так її не вистачало. «Аби в тебе, доню, все було! Аби ти ні в чому гірша за інших не була! Усе заради тебе. Усе для тебе», — так казала мама зазвичай, коли Ганя вмовляла її побути вдома» [57, с.37], «Удома, ясна річ, ніхто про бойкот не знав — ані мама, ані бабуся, ані тітка Ліда. А навіть якби й знали, то нічого б не вдіяли» [57, с.47], «Мама з бабусяю були зайняті переглядом чергового дурнуватою ток-шоу й на неї особливої уваги не звертали» [57, с.99],

Окремо слід розглянути образ класного керівника класу в якому навчалась Ганя – Майю Михайлівну. Педагог, як авторитет та доросла людина, повинен запобігати булінгу в школі, підтримувати жертву, надати їй першу психологічну допомогу та, як мінімум, провести бесіду з кривдником, а за потребу – повідомити керівництво школи та психолога про цькування у класі. У повісті «Пампуха» класний керівник навпаки стає кривдником, агресором та демонструє образ вчителя-підбурювача. Протягом твору роль вчительки у процесі цькування збільшується: від ролі пасивного спостерігача та провокатора до активного нападника: «А нова класна керівничка – красива та струнка Майя Михайлівна – почала робити Гані всілякі неприємні зауваження. Найболючіше зачіпали її натяки щодо зайвої ваги в «деяких дівчаток»» [57,

с.4], «Коли ж усі в класі хихикали з її чергового жартівливого (але такого образливого) коментаря стосовно Гані, вона фантазувала, що то нова вчителька наслала на однокласників злі чари, які не діють лише на неї. Тому Майя Михайлівна й робить їй найбільше зауважень» [57, с.6], «Через надмірну вагу деяких школярок подекуди й за дорослих тіток можна прийняти», – так казала Майя Михайлівна» [57, с.25], «Майя Михайлівна відтягнула Ганю від Давида. І де тільки в такої тендітної стільки сили взялося? Гані здалося, що чорні очі вчительки аж палають» [57, с.34], «Майя Михайлівна наче не помічала, що Ганя сидить тепер у кутку. [57, с.46], «Майя Михайлівна теж це помітила і наче розсердилася ще більше» [57, с.113].

В спробах звернутися до вчительки, або самотійно відстояти свою гідність, класний керівник звинувачувала лише Ганю у всьому: «Дуже погано, дорогенькі, коли хтось вважає себе кращим за інших. А все починається з непомітних дрібниць... Та й намовляти на однокласників не годиться» [57, с.14], «Що з тобою робиться? Чому ти постійно конфліктуєш з однокласниками?.. Майя Михайлівна буквально пронизувала її очима, в яких палахкотів неприхований гнів» [57, с.42].

До того ж, Майя Михайлівна, як авторитет та приклад для наслідування, справила неабияке враження на однокласниць та саму Ганю, адже виглядала як модель: «Усі дівчата захоплювалися і самою Майєю Михайлівною, і її розповідями... – Нашій Майї Михайлівні в моделі б податися! – із захватом повторювала Ангеліна» [57, с.6-7]. Своїми розповідями та агітаціями вона вклала в голови своїм учням певні патерни (шаблони) поведінки. Класний керівник закликала учнів до «здорового способу життя», який полягав у відмові від їжі, та вживанні мінімуму калорій: «На свята замість торта й тістечок Майя Михайлівна ласувала навіть не полуницями і бананами, а кислощими зеленими яблуками. Інші вчителі пили каву, а вона сьорбала з прозорої пляшечки каламутний смузі неапетитного болотяного кольору. А ще Ганя ніколи не бачила, щоб вона обідала» [57, с.5], «Солодкий аромат Майю Михайлівну неабияк дратував. Вона бридливо зморщила носа: – На твоєму місці я б

викинула це в смітник. Ти виглядатимеш набагато краще, якщо не вживатимеш жодних солодошів» [57, с.8], «Ну згадаймо, як я розповідала вам, дівчаткам, які ці солодоші шкідливі. Я ж про ваше здоров'я піккуюся!» [57, с.13]. Внаслідок постійного впливу, у однокласниць і у самої Гані з'являються харчові розлади. У дівчат, які прагнули підігнати себе під стандарти, та намагалися слідувати порадам вчительки розвинулись анорексія: «Ангеліна здавалася змороною й виснаженою. Очі згасли, повіки посиніли, довге волосся потьмяніло. А ще Ганя помітила, що віднедавна в Ангеліні тремтіли руки. Точнісінько, як у старенької бабці. Та й поводитися вона якось мляво» [57, с.35], «Очі в неї були тьмяні, волосся якесь сіре, а губи раз у раз смикалися, мов у старій бабці [57, с.113], «Краєм вуха чула розмови дорослих про те, що під її впливом кілька дівчат конфліктували з батьками, бо відмовлялися від їжі. Ангеліна й досі перебувала в лікарні. Виявилось, що в неї страшне виснаження через голодування. Кажуть, навіть анорексія – хвороба, яку дуже складно лікувати. А все тому, що вона зовсім їсти припинила. Всюди їй ввижались зайві калорії та ненависний цукор» [57, с.126]. Ганя ж потрапила у пастку нервової булемії – переїдання та блювання: «Повертаючись додому, вона передусім кидалася до наготованих смаколиків і їла, їла, їла... І це було чи не єдиною втіхою» [57, с.47], «Почувши про оладки, Ганя повеселішала. Останнім часом тільки смачненьке її радувало» [57, с.82], На столі рум'яніли пундики. Кинулася до них, мов із голодного краю. Один, другий, третій... Навіть смаку не відчувала, а стриматися не могла – запихалася, як божевільна. Ніби тими пундиками хотіла закрити гігантську діру десь глибоко всередині себе... Спинилася лише тоді, коли відчула нудоту... Шлунок скрутили болючі спазми, і вже за мить Ганя шугнула до туалету й голосно все виблювала» [57, с.99-100], «Напхалася ним аж до нудоти, а тоді все виблювала. А опісля, як не дивно, відчула неабияке полегшення. І то не лише в животі, а й на душі» [57, с.107].

Унаслідок постійного цькування Ганя була готова на будь-яку підтримку і потрапила до, так званих, токсичних, насильницьких стосунків із Сашком. Вона жертвувала собою, та вважала, що знайшла справжнє кохання, «як в

романтичних фільмах», однак хлопець лише маніпулював дівчиною та «газлайтив» її. Газлайтинг – це психологічна маніпуляція. Маніпулюючи, кривдник змушує жертву сумніватися в об'єктивній реальності, в собі, в своїй пам'яті та судженнях. «Ну в тебе їх аж дві. Та й бачу, вони тобі щось не до смаку – сидиш, тримаєш і не їси. А я не собі, а братові. Скажу, що купив, грошики зекономлю» [57, с.56], «Їй не хотілося, аби Сашко подумав, що вона якась ненажера» [57, с.67], «У школі Сашко її вперто ігнорував. Для її ж спокою, мабуть. Ото б почалося, якби про все дізналися в класі» [57, с.68], «Це був Сашко... Він відколупнув чималий шмат льоду і метнув ним у Ганю. Цього разу влучно. Вона скривилася від образи» [57, с.79], «Невеселі думки крутилися навколо Сашка. Як він так міг? Навіщо? Їм же було добре разом. Чи ні? Невже Сашко все це зробив, щоб познущатися? Не може бути» [57, с.83].

Через постійні втрати та розчаруванні у людях Ганя потрапляє у компанію хуліганів – «вагонців», які крали, били людей, та і недолюблювали один одного. Однак, після того, як їх компанія вислідила і скривдила вчительку Гані – вона не витримала і вирішила розказати все своїм рідним від початку до кінця. На щастя, мама її підтримала і вони звернулись до психолога: «Мамі розповіла не лише про «вагонівців» і влаштований однокласниками бойкот, а й про те, що от уже кілька місяців усе з'їдене щоразу виблювувала... Майже місяць вона була змушена відвідувати психолога» [57, с.124]. У повісті детально описується прийом у психолога та позитивний вплив лікування та звичайних бесід з іншими підлітками.

Ганя впродовж повісті залишається собою та має мрії та цілі, саме ці фактори допомагають їй пережити всі негативні моменти у житті: «Бо вона таки мріяла про власну пекарню або кондитерську. Ба, й назву вже вигадала. «Пляцки&Панкейки» — креативно та гарно» [57, с.12], «Бо насправді мріяла не про перемогу, а про те, аби знайти друзів та однодумців» [57, с.20]. У повісті щасливий фінал – головна героїня відвідує психолога, перемагає булімію, знаходить нових друзів та хлопця, її рідні прислуховуються до неї, а мама відкриває ту саму пекарню, про яку мріяла дівчинка.

Даний твір багатоаспектний, він без завуалювань демонструє читачу гірку правду про булінг та його наслідки, харчові розлади, про вплив авторитетів на підліткову психіку. Закінчення ж повісті вчить тому, що звернутись про допомогу – це нормально, відвідувати психолога – це нормально, бути собою – це нормально.

Цю повість можна рекомендувати як дітям та підліткам, які зазнали цькувань, адже це дасть сил рухатись далі і залишатись собою, так і для профілактики булінгу в школі.

2.4. Інтерпретація толерантності у повісті «Рікі та дороги» Марка Лівіна

Зразком толерантної літератури є повість Марка Лівіна «Рікі та дороги». В українському суспільстві й досі гостро стоїть питання соціальної взаємодії з дітьми з розладами аутистичного спектру.

Розлади аутистичного спектру є одними з найпоширеніших розладів психічного розвитку дитини. Найпоширенішими симптомами є порушення соціалізації, розвиток мовлення, а також стереотипна поведінка. Дані розлади неможливо вилікувати, але можна скорегувати задля адаптації індивіда та його повноцінного життя. Як зазначають психологи: «особи з порушеннями аутичного спектра живуть у нашому світі, але сприймають його відмінним від нас способом... Аутист перебуває не у своєму внутрішньому світі, а у світі своїх чуттєвих вражень (образів, звуків, дотиків тощо) від навколишнього світу.» [45]. Тобто, такі діти орієнтуються на чуттєві враження, але можуть не розуміти жартів, іронії, натяків тощо. Вкрай важливо при роботі з такими дітьми вибудувати системність, структурованість та послідовність.

Автор повісті «Рікі та дороги» мав на меті показати внутрішній світ такої дитини, її емоції та думки. Твір розповідає про чотирнадцятирічного Матвія, який має синдром Аспенгера з ускладненням ОКР, він прагне порозумітися із власним «я», зі своїми почуттями, враженнями та поглядами на життя, та

розказує свою історію читачу: про його оточення, сім'ю та стосунки з людьми. Це твір для тих, хто рідко прислухається до власних думок та намагається внутрішній голос заглушити бігом, роботою, справами. Він допомагає зрозуміти та прийняти інакшість і навчитися любити себе й інших. Як зазначає Марк Левін у передмові: «Це повість про наші страхи й те, що нам допомагає ці страхи подолати» [34].

Головний герой повісті вирушає в ліс та закривається від світу, щоб сфокусуватися на собі, примиритися з емоціями та зрозуміти свої думки.

Матвій – добрий та інтелектуально розвинений, однак відчуває світ по своєму, через що стикається з непорозумінням у соціумі. Хлопчик має обсесивно-компульсивний розлад: постійно структурує свій день, упорядковує речі та рахує оточуючі його предмети. Такі ритуали допомагають Матвію відчувати контроль над життям, своїми думками та почуттями: «Навколо мене двісті сорок одне дерево. Це з тих, що близько і я можу їх полічити... Далі також є дерева, але вони не відіграють особливого значення в моєму житті, бо не дають тіні і я не чую, як вони шелестять листям. Я лічу все навколо без особливих емоцій, механічно, але тільки тоді, коли треба щось зрозуміти й запам'ятати. Це допомагає думкам у моїй голові триматися купи й бути зрозумілими. Також мене це заспокоює, від цього речі навколо стають моїми» [34, с.6], «Мені подобається лічити стовпи або будинки, бо вони великі та їх видно, але також я люблю рахувати менш помітні для ліку речі, наприклад ями на дорозі або людей у червоному одязі... Я сказав, що знаю, скільки в нас удома звичайних тарілок, і скільки глибоких, і скільки ножів, і виделок, і ложок» [34, с.6], «Одного разу я сів біля озера, дивився на воду і долічив до десяти тисяч трьохсот сорока, і було мені дуже спокійно, і я не думав ні про що погане» [34, с.7], «Я встав і випив мало не всю пляшку води. Двічі по дев'ятнадцять ковтків» [34, с.7], «Я дістав із рюкзака блокнот і ручку і склав список речей, які поліпшують мені настрій» [34, с.9], «Коли в мене був чіткий графік, я завжди знав, що попереду, і це знання мені допомагало» [34, с.23], «Тоді мама обійняла мене, а я вголос почав лічити: 1. І я відчув, як сильно б'ється її серце. І тоді я

подумав, чи не може бути в неї серцевого нападу? 2. І я відчув сильний запах її парфумів. 3. І я відчув, яка вона худа та стомлена. 4. І я відчув, як вона сопе носом мені у вухо. І від цього було тепло й лоскітно» [34, с.23].

На жаль, Матвій через порушення забуває тих, з ким не спілкувався деякий час, наприклад, він практично не пам'ятає батька, який їхав у відрядження, або матір, яка несподівано зникла з його життя: «Тато рідко бував удома, їздив у постійні відрядження... Але я все одно забував, яке в нього обличчя, але пам'ятав його зачіску, і, коли він повертався й присідав переді мною, я руками робив «їжачка» на його короткому волоссі — так ми з ним віталися» [34, с.8], «А потім я з жахом виявив, що не пам'ятаю, яке в мами було обличчя. Якого кольору в неї були очі? Чи носила вона сережки? Чи була в неї, як у мене, ямочка на підборідді?» [34, с.29].

Матвій не розуміє своє місце у світі та просто прагне бути «звичайним» підлітком, він хоче знайти друзів, піти на роботу та повноцінно функціонувати у суспільстві: «Або можна було просто поговорити на звичайну тему. Обговорити футбол чи кіно, запитати, що можна почитати чи щось таке. Мені здається, так навіть було б краще» [34, с.3], «Школа мені загалом подобалася, просто я в ній дуже погано почувався, особливо через взуття й одяг... Мені подобалася в школі одна дівчина, дуже сильно, але я соромився її» [34, с.5], «Особистих досягнень у мене поки що немає, бо мені складно вибрати щось одне, чим я міг би займатися зі всього-всього, що пропонують. Я вмю трохи грати на гітарі, трохи малювати, а ще я добре їжджу на велосипеді» [34, с.6], «Грали у футбол мої однокласники, але я з ними ніколи не грав, бо не вмів, хоча кортіло... Але мене ніколи не кликали, і, коли я підходив ближче до поля, вони кричали, і показували на мене пальцем» [34, с.10].

Єдиною людиною, яка насправді мала на меті виховати хлопця була мама. Так, щоб підтримати сина, вони створили свій ритуал миття посуду: «Найбільше у світі я любив мити з мамою посуд, у нас був особливий ритуал: мама набирала повнісіньку раковину гарячої води, додавала в неї мила, і вода ставала пінною. Мама давала мені білий вафельний рушник, а сама занурювала

руки в піну та спочатку мила глибокі тарілки і давала їх по одній мені, а я їх брав обома руками й витирав, а потім вона мила звичайні тарілки і давала їх мені» [34, с.8], «Я хочу сказати, що багато-багато років любила тебе більше за все на світі. Я старалася для тебе і робила все, щоб ти почувався щасливим. Ти був дуже не проста дитина, і, бачить Бог, я робила для тебе все, що могла. І я могла б зробити ще більше, якби не була сама» [34, с.30].

У творі з'являється новий персонаж – собака на ім'я Рікі. Прочитавши твір, можна зрозуміти, що маленький друг Матвія – це лише відображення його думок та почуттів, саме за допомогою провідника у лісі хлопчик починає краще розуміти себе та навколишній світ. Пес Рікі завжди з'являвся у скрутну хвилину, коли Матвій відчував себе самотньо: « – Тоді для чого ти мене покликав? – запитав собака. – Я тебе не кликав, – відповів я. – Кликав. Учора вночі. Я чув. І прийшов» [34, с.12], «Для чого ти прийшов? Я тебе не кликав! – Кликав, – сказав Рікі, – кілька разів. Коли плакав і коли став підвивати. Я чув твій страх і тому прийшов.» [34, с.19], «Я дожував хліб і, як Рікі, також підставив обличчя до вогню. Було тепло, сухо і спокійно, і страх, що пронизав моє тіло, відступив. І я подумав: невже справді собака приходить і все минає?» [34, с.20].

Історії, які розповідає Рікі наповнені символізмом та аналогіями з життям хлопчика. Історія про пташку, як помирає, незважаючи на турботу, нерозривно пов'язана зі смертю матері Матвія від невиліковної хвороби. Як би сильно хлопчик не любив свою маму, які б ліки вона не приймала – вона пішла з життя, і з цим нічого не вдієш. Наступна історія про «звичайного хлопчика», який боявся запросити дівчину на танець має аналогію на реальне життя хлопчика – його страх соціалізації та зіткнення з нерозумінням інших.

У результаті роботи над собою, аналізом всього свого життя хлопчик сам розказує історію. Історію про свою сім'ю, про зраду матері та розлучення батьків, про школу та проблеми з навчанням та спілкуванням з однокласниками та вчителями, про зміни умов життя, та про смерть найближчої людини.

Устами хлопчика автор передає дуже важливі поради читачу: «Адже іноді треба проговорити все, чого ще не розумієш, щоб воно нарешті стало звичайним і припинило тебе їсти» [34, с.3], «У лісі добре, бо знаєш, що з часом у тобі закінчиться хтось інший і почнешся ти сам. Ліс цьому сприяє. Просто хочеться, щоб речі були логічні. Просто хочеться зрозуміти, що зі мною не так» [34, с.4], «Це тому, що мені потрібно було приділяти особливу увагу, а вони не знали, як саме, вони не знали, яка увага особлива, а яка ні, хоча, як на мене, усім потрібна особлива увага, а не тільки мені, бо це означає, що ти для когось цінний і важливий. Це приємно, коли з тобою хочуть говорити і слухають тебе, тоді відчуваєшся значно краще» [34, с.5], «Добре, коли можна розуміти, чого саме боїшся... Бо іноді не розумієш, і це погано». [34, с.21]. Таким чином, назва повісті «Рікі та дороги» та розділу «Поговори зі своєю собакою» сприймаються зовсім по різному. Потрібно вирушити у дорогу своїми почуттями, стати чесним з собою та іншими, зрозуміти себе і своє місце.

Цей твір розкриває поведінку та почуття хлопчика аутиста, мотиви його вчинків. Читач може навчитися взаємодії з особами з даним розладом, що також і покращить його рівень толерантності.

Як зазначає авторка рецензії О. Полюшенко: «Марк Лівін написав дуже потрібну книжку. Потрібну по обидві сторони барикад: одним вона дала змогу пояснити світ людей з синдромом Аспергера і аутизмом, точніше, те, як вони цей світ бачать і розуміють, а іншим – подивитися на себе зі сторони, зрозуміти, наскільки неприйняття, нерозуміння і часто небажання зрозуміти ранило і бентежить таких особливих людей» [40].

Висновки до другого розділу

Отже, аналітичний аналіз та осмислення текстів сучасної української літератури про дітей та для дітей дозволило виявити специфічні особливості цього виду літератури, та потенціалу виховання толерантності у підростаючого покоління.

Одним із особливостей художньої інтерпретації толерантності в українській сучасній літературі є акцентуація уваги на внутрішньому світі головного героя, його почуттях та сутності конфлікту (як внутрішнього, так і зовнішнього).

На перший погляд «Майя та її мами», «Різ(д)ні люди» – це прості книжки-картинки, але насправді, вони торкаються дуже серйозних тем, а що важливіше – вчать і виховують. Автори в обличчі головних героїв або оповідачів закликають бути толерантними та поважати інших, цінувати їх думку та інтереси. У творах також згадуються історія, політика, соціальні проблеми, що сприяє вихованню дитини як особистості зі своєю точкою зору та розвиває індивідуальні особливості мислення. Книжки-картинки вчать юного читача вмінню жити разом усупереч інакшості, різноманітності. У цьому полягає сутність авторських стратегій у моделюванні толерантності. Природна дитяча толерантність є фундаментом, на який спирається моральна, соціальна, етнічна толерантність.

Таким чином, у книжках-картинках вибудовується простір, який для дитини є дружнім, рідним, близьким. І саме в цьому просторі вона помічає, що люди трапляються різні. Габітус толерантності у поезії спирається на формування у дитини життєвих навичок, зміст яких складає поєднання знань, умінь потрібних дитині для повноцінного розвитку, життєвого успіху, безпеки та збереження.

Повісті «Пампуха» та «Рікі та дороги» націлені на більш дорослу аудиторію та готують реципієнта до нових випробувань у житті та реальності. Підіймаються такі важливі теми, як харчові розлади, булінг, самотність, самоприйняття, знаходження свого місця у світі.

Дані твори дають змогу зануритись у внутрішній світ головних героїв та зрозуміти світ «інакшості», що позитивно вплине на виховання толерантності та прийняття різноманітності. Завдяки творам габітус толерантності буде формувати у читача позитивне ставлення до людей, які відрізняються та буде розвивати непасивну добровільність.

У наш час, нажаль, більшість дітей проявляє бездушність, байдужість, душевну черствість, але одночасно з цим, проявляє інтерес до пізнання чогось нового. Таким чином, виховання толерантності у дітей є вкрай актуальним. На щастя, українська дитяча література активізувалась: з'являються все більше, і більше книг у яких підіймаються досить важливі теми.

РОЗДІЛ 3.

СПЕЦИФІКА ХУДОЖНЬОЇ ПРЕЗЕНТАЦІЇ ТОЛЕРАНТНОСТІ У ЗАРУБІЖНІЙ ЛІТЕРАТУРІ ДЛЯ ДІТЕЙ І ПРО ДІТЕЙ

3.1. Художня презентація «габітусів толерантності» у поезіях С. Стюарта «Моя тінь – рожева», «Моя тінь – фіолетова», «Наодинці» та «Як бути справжнім чоловіком»

У 2020 році на полицях книжкових магазинів з'явилося нова книжка-картинка «My shadow is pink» («Моя тінь – рожева») сучасного автора С. Стюарта, яка одразу ж набула величезної популярності як в Америці, так і в інших країнах. Автор у своїх поетичних книгах-картинках розкриває тему інакшості, рівності та толерантності. Його твори були адаптована для сцени та екрану, а також отримали номінації на Дитячу книгу року та Ілюстровану книжку року.

Варто відмітити, що ілюстрації у книжка-картинках виконані на високому рівні. Вони прості, але яскраві та дуже привабливі, а ще – ідеально пасують плавній римі історії. (Додаток 3)

Зараз Скотт Стюарт – автор книжок бестселерів, є регулярним гостем на подкастах та в ЗМІ, темою яких є виховання дітей. Автор розповідає про прищеплення толерантності, прийняття дітей такими, якими вони є, та створенню позитивної атмосфери навколо них тощо.

Книжка-картинка «My shadow is pink» та «My shadow is purple» – це якісні зразки римованих історій, які розкривають теми гендерної ідентичності, самоприйняття, рівності та різноманітності. Їх сюжет дещо схожий, але

розповідає про різних хлопчиків, які намагаються прийняти себе та свою «тінь».

Оригінально дані історії автор написав для свого сина, який не розумів чому лялька вважається іграшкою для дівчат та чому ігри розділяють за гендером. С. Стюарта надихнув цей діалог і так з'явилися ці поезії. Поезії про руйнування гендерних стереотипів та розділенню на «хлопчаче» та «дівчаче». Твори автора мають змогу в легкий та доступний спосіб повідомити дітям, що їхня гендерна ідентичність є дійсною, реальною та цінується з раннього віку.

Поезію «My shadow is pink» розпочинають рядки: «My dad had a shadow// that's blue as can be// and there's nothing but blue// in my whole family tree.// But my is quite different// it's not what you think// for mine is not blue...// My shadow is pink!» [63]. Хлопчик відчуває як відрізняється від інших, від свого батька або братів, адже їхні тіні – «правильні» та вписуються у стандарти. «Тінь» хлопчика любить іграшки та справи для дівчат, тому через це головний герой переймається та страждає: «My shadow loves ponies// and books and pink toys// princess, fairies, and// things not for boys...»[63], «I wish mine was blue like all of the others,// I wish mine was blue like my dad's and my brothers.// I'd be part of the group...» [63]. Перший день в школі хлопчик теж сприймає болісно – інші діти зустріли його тишею, коли побачили «тінь» та спідницю: «The kids turn around// and the room, it goes silent.// I run out the door and I push past my Dad// I run to my house feeling angry and sad» [63].

Важливим у історії є образ батька головного героя. Чоловік із типовою зовнішністю «лісоруба» виявляється турботливим, добрим, та ніжним до свого сина. Він підтримує його у складний час, одягає спідницю і розказує історію про «тіні» інших членів родини: «Both he and his shadow// in dresses they stood!// With shimmering seams// and pink sparkling hoods!» [63], «Your shadow is pink,// I see now it's true.// It's not just a shadow,// it's your inner-most you» [63], «We've all had a shadow// that's hidden from eyes.// Sometimes our shadow, it lives in disguise» [63]. Батько хлопчика зазначає, що «тінь» – відображення нас, наших бажань, здібностей та вподобань. Так, більшість членів родини насправді люблять

різні речі: «His shadow loves dance// with its turns and is twirls» [63], «Her shadow loves science// and planets and space» [63]. Тому, батько наполягає, щоб син залишався собою не зважаючи ні на що: хтось буде його любити, а хтось – ні. Це реальність та правда життя: «Your shadow is YOU// and pink it will be,// so stand up with your shadow and yell// THIS IS ME!// And some they will love you// and some they will not» [63].

Ця історія закінчується позитивно, адже підтримка батька надихнула хлопчика не ховати своє справжнє «я». Тепер він знає, що бути інакшим – це не погано: «I may be different, but different is best!» [63].

Наступна історія *My shadow is purple* сюжетною канвою схожа. Перед читачем постає хлопчик, якому подобаються різні іграшки «My shadow loves playing with all sorts of toys.// Things loved by girls and things loved by boys» [64], «But the thing I love most is not having to choose» [64].

Хлопчик виховується у сім'ї, де немає гендерних стереотипів. Його тендітна мама може бути сильною, а батько може бути ніжним та турботливим: «Some tell me I'm blue -// 'only blue can be strong' .// But my Mum's strong too, // so I think they're wrong.// Some tell me I'm pink -// 'Cause pink's the most caring' .// But my Dad's always crying, and loving, and sharing» [64].

Під час шкільних танців головний герой губиться, бо його фіолетова тінь відрізняється, він збирається йти, але зустрічає інших, таких «інкаших», як і він. «There's more than two colors our shadow can be.// I was too scared before, but blue is not for me» [64], «They all rush to join us whatever their color.// Blue, pink and purple and shadows called 'other'»[64], «Each different and special and fully unique.// no color's stronger, and no color's weak» [64],

Якщо перший твір більше зосереджений на проблемі однієї особи – прийняття себе, своїх бажань та вподобань, то змістова лінія другої поезії наголошує на різноманітності та входження «інакших» дітей у соціум, прийняття один одного. Ці історії фактично кидають виклик гендерним стереотипам і дають дитині можливість сприйняти себе справжньою. За допомогою грайливого римованого тексту та ілюстрацій, які вибухають

радісними кольорами автор проливає світло на різноманітність, важливість бути вірним собі та поважати інших.

Твір «Alone» на поверхневому рівні дає чудові початкові розуміння про Сонячну систему. Розповідає про всі планети та Сонце, а також концепцію того, як вони обертаються навколо зірки. Глибинно ж розкриваються теми самотності, дружби та прийняття себе.

Планета Земля постає головним персонажем твору. Вона відчуває самотність наодинці, тому прагне знайти друга, а тому звертається до інших планет та Сонця, але отримує відмову через свою інакшість. Недостатньо гаряча, занадто мокра, блакитна, а не красна – інші лише знаходять недоліки: «You're much wet. I like friends who are dry» [61], «I am the biggest and you are too small» [61], «I'm sorry but you simply don't have enough ice» [61]. Однак, не дивлячись на неприйняття – головна героїня залишається собою та любить себе: «She liked her size and her age and her clouds, // and the way lightning sounded ever so loud. // She liked the ice on her bottom and top. // And the way her winds never stop. // The reason why others didn't want her around, // were things about herself that she loved with no bounds» [61]. В результаті зіткнення астероїда з Землею у неї нарешті з'являється новий друг – Місяць: «Moon looked at Earth, and two become one. // In the darkness of space, their friendship begun» [61].

Проста, на перший погляд, історія знайомить юного читача з темою самотності та ізоляваності у соціумі, здатності залишатись собою, та не все те що трапляється – до гіршого.

Актуальна книжка-картинка «How To Be A Real Man» легко і з гумором розповідає про маскуліність та руйнує стереотипи про те, яким повинен бути чоловік.

Проблема відходу від гендерних стереотипів є актуальною та має запит у суспільстві. Так, жінки чи чоловіки будь якого віку зазнають дискримінацію за статевою ознакою через насаджені шаблони.

Стереотипи мають неабиякий вплив як на масову, так і на індивідуальну свідомість та закріплюють необ'єктивне упереджене ставлення до особи того

чи іншого гендеру. Загальники маскулінності/фемінності, коли чоловіки зображуються «сильними», «беземоційними», «домінуючими», а жінки – «слабкими», «тендітними» та «покірними». Стереотипи, що стосуються змісту жіночої/чоловічої праці та закріплення за статтю соціальних або сімейних ролей та шаблон «привабливості» – як повинні виглядати чоловіки та жінки. [28]

Вплив даних стереотипів змушує індивіда відмовлятися від своїх мрій, сподівань та почуттів, що негативно впливає на психічне здоров'я і може викликати низку розладів, наприклад, деперсоналізацію або ж кризу ідентичності.

Твір «How To Be A Real Man» майстерно демонструє відхід від нав'язаних стандартів. Так, зразками «чоловічої» поведінки раніше вважалися вікінги, спартанці, пірати тощо, однак, автор не погоджується з даним твердженням, адже часи змінилися і людям теж потрібно зробити крок вперед: «Now I think it's time for change – new ways to be a man.// New ways that you can live your life and do the best you can» [62].

Потрібно шукати нові шляхи бути чоловіком та нові порядки, адже вже немає потреби битись за територію, ховати свої емоції, робити те, чого потребує «обов'язок». Автор наголошує, що потрібно залишатись собою та робити те, чого бажає душа: «To be a man is to be strong, the strongest in the land.// But not at lifting great big things – you're strong with helping hands.» [62], «The bravest thing that you can do is show others how you feel» [62], «Real men wear the things they like and do what makes them smile.// Whether that's to swim or box or build or style» [61], «So choose the man that you will be and choose the way you'll live.// Choose the clothes that you will wear and choose the gifts you'll give» [62].

Лексема «should», яка часто зустрічається у тексті, перекладається як «варто», «слід», тобто вказує на варіативність вибору. Чоловіку варто боротися за права, варто робити речі, які йому подобаються: «Man should be nice to those in need and show them the belong.// Man should always say they're sorry when

they're in the wrong» [62].

Таким чином, автор книжок-картинок С. Стюарт звертається та розкриває актуальні теми, котрі підіймаються у суспільстві, простою мовою та легкими віршованими рядками знайомить дітей з базовими, початковими поняттями про «гендер», «ідентичність», вчить приймати себе та інших, бути толерантним та відкритим до світу та залишатись вірним собі, своїм почуттям та вподобанням.

3.2. Виховання толерантності до «інакшості» у книзі «35 кілограм надії»

А. Гавальди

Повість «35 кілограм надії» А. Гавальди – це глибока історія про хлопця на ім'я Грегуар, який має синдром порушення уваги та намагається знайти своє місце у світі.

Анна Гавальда була педагогом у школі, де вчився учень, який, на перший погляд, був ні на що не здатний та не встигав у навчанні. Однак, після того, як хлопчик приніс власноруч зроблену модель «Титаніку», авторка побачила у ньому потенціал. За її ініціативи була влаштована виставка робіт цього учня, що допомогло йому соціалізуватися та показати на що він здатний. Дана подія, як і написана повість, може надихнути дітей, дати їм сил та підтримати у скрутну хвилину, а також показати, що за «інакшістю» може ховатися цілий недосліджений світ.

Як зазначають психологи: «Синдром дефіциту уваги з гіперактивністю – характеризується моторною гіперактивністю, порушенням уваги та імпульсивністю, що проявляються невідповідно до віку і призводять до виражених порушень функціонування дитини в основних сферах життя» [48].

Твір демонструє життя Грегуара, проблеми соціалізації у школі та важливість залишатись вірному собі. Школа, її порядки та систематизованість стала справжнім випробуванням для хлопчика, через що він став її ненавидіти: «Я ненавиджу школу. Ненавиджу її більш за все на світі. Ні, навіть ще сильніше... Вона зіпсувала мені все життя» [10, с.1]. «Через цю школу вдома

вічно скандали» [10, с.3]. Через нестійку увагу та відсутність інтересу, навчальний заклад та уроки виявляються тяжкими для хлопчика, хоч він і не обділений інтелектом: «Не зовсім я все-таки тупий. Я б і радий працювати, та ось біда – не виходить. Все, чому навчають у школі, для мене китайська грамота. В одне вухо влітає, а в інше вилітає. Водили мене до мільйона лікарів, перевіряли очі, вуха, навіть мозок. Часу потратили купу, а заключили, що в мене, бачите, проблема з концентрацією уваги» [10, с.4].

Для Грегуара знаходить себе у майструванні та роботі руками: «Більше за все на світі мені цікаві мої руки и те, що вони здатні змайструвати [10, с.4]. На це вплинув образ Марі – вчительки початкових класів, яка побачила іскру та запал та надихнула працювати над собою: «Не було дня, щоб ми не приносили що-небудь додому: їжачка із пап'є-маше, кошени з пляшечкою молока, мишку у горіховій шкаралупі, вертушки, малюнки, аплікації... Вона говорила: не даремно прожитий той день, коли ти щось зробив своїми руками» [10, с.4], «У моїй педагогічній характеристиці Марі написала: "У цього хлопчика голова як решето, золоті руки і величезне серце. Якщо постаратися, із нього вийде толк"» [10, с.5].

Незважаючи на золоті руки та таланти хлопчика, його батьки продовжують на нього тиснути та вимагати вчитися. На цьому ґрунті постійно виникають сварки між батьками. Внаслідок цього, Грегуар відчуває постійну самотність та відчуженість: «Батьки мої один одного ледве виносять, так що їм обов'язково що не вечір треба ще й як посваритися, тільки вони не знають, до чого причепитися, от і користуються мною – я з моїми паскудними оцінками служу їм зручним приводом... Мама кричить, що батько ніколи мною не займався, часу на сина у нього немає, а він їй відповідає, щоб не звалювала з хворої голови на здорову, вона сама, бачите, розпанькала» [10, с.7].

Дідусь Леон стає єдиною людиною з яким Грегуар може почуватися комфортно та відчувати зв'язок. Він підтримує його у будь-яких ситуаціях та дає насаги рухатись далі. Протягом всього твору дід Леон захищає хлопчика та бачить в ньому особистість зі своїми мріями та прагненнями: «Тільки одна

людина мене тоді втішала – мій дідусь. Воно й не дивно, тому що дідусь, дід Леон, завжди мене втішав: з того часу як я навчився ходити, він став пускати мене у свій закуток» [10, с.11]. Дідусь Леон стає прикладом для хлопця: «Мій дід Леон – такий же майстер на всі руки, як і я, тільки у нього до того ж ще і голова варить» [10, с.12]. Робота у майстерні з ним дає сил хлопчику та змогу забутися: Закуток діда Леона – це все моє життя. Моя схованка і моя печера Алі-баби» [10, с.11], «Дідів закуток – це місце, де мені найкраще в світі... Я намагаюся забігати туди як можна частіше» [10, с.13].

Однак, не зважаючи на це, Грегуар відчуває ізольованість від світу та вважає, що його ніхто не зможе зрозуміти: «Взагалі-то я правильно зробив, що не сказав. Що вона може зрозуміти...» [10, с.7], «Потім, де діду просікти мої проблеми?» [10, с.32]. «"Звідки тільки взявся такий дурачок?" — мабуть, подумає він, зімне листок і запустить паперовий шарик у корзину для сміття» [10, с.35].

Лише хвороба та тяжкий стан діда Леона змушують хлопця взяти себе в руки та йти до своєї мрії. Так, Грегуар власноруч пише листа директору коледжу, відкладає гроші на потрібні речі, пересилює себе та здає екзамен, а також знаходить однодумців та друзів у новому навчальному закладі.

Це глибока поетична історія показує читачу такі проблеми, як інакшість, самоприйняття, гігантську роботу над собою, любов до оточуючих та пошук власного щастя. «35 кілограм надії» – так називає себе Грегуар. Ця надія все що було у нього і він впевнено крокував з нею вперед.

Твір вчить прийняттю себе, власного «я», любові до себе і ближніх, а також показує життя, думки та переживання хлопчика зі СПАУ. Повість дасть змогу поглянути на світ через призму таких людей, та навчить толерантності, розумінню та прийняттю.

Висновки до третього розділу

Отже, сучасна зарубіжна література активно культивує питання толерантності вже не перший десяток років, адже це, насправді, складна і дуже потрібна сучасному суспільству тема. Європейська спільнота уважно ставиться до необхідності виховувати непасивну добровільність молоді. Низка творів зарубіжної літератури вчить юного читача бути толерантним, на простих і доступних для них прикладах вводить у світ гармонії різноманіття.

Тож, аналітичний огляд творів сучасної зарубіжної літератури дозволив виявити такі особливості: за допомогою книжок-картинок дітей вчать з ранніх років толерантності, рівності, розумінню інших. Піднімають такі важливі теми, як (не)рівність, гендерні стереотипи, прийняття себе, входження в соціум, та прагнення залишатись собою. Книжки-картинки С. Стюарта, зокрема, «Моя тінь – рожева», «Моя тінь – фіолетова», «Наодинці» та «Як бути справжнім чоловіком» вкрай актуальні та мають потенціал виховання толерантності.

Повість «35 кілограм надії» А. Гавальди також має потенціал виховання непасивної добровільності, адже вона презентує складний внутрішній світ головного героя з СПАУ, щоб реципієнт міг побачити мотиви, проблеми, думки, почуття таких людей, а також зрозуміти, що «інакшість» – це не погано.

Категорія «габітус толерантності» спирається на життєві навички, зміст яких складає поєднання знань, умінь потрібних дитині для повноцінного розвитку, життєвого успіху, безпеки та збереження.

ВИСНОВКИ

Отже, аналітичний огляд праць філософів, психологів, педагогів та соціологів дав змогу розкрити поняття «толерантність», «габітус» та сформуванати категорію «габітус толерантності». Визначити такі риси габітусу толерантності, як дотримання принципу паритетності взаємостосунків у соціумі, вияв гуманності, котрий продемонстровано у діях та вчинках індивіда, взаємо- і самоповага, єдині для всіх та чітко визначені межі та рамки поведінкових моделей, висока ситуативна самоактуалізація, підтримка соціального здоров'я, удосконалення духовної аури, уміння стримувати оцінки та характеристики на адресу представників соціуму, вияви виваженості, делікатності, прихильності під час взаємодії з членами соціуму, які не вписуються у загальноприйняті у суспільстві поведінкові норми.

Толерантність треба закладати ще в дитинстві і продовжувати розвивати цю рису упродовж всього життя. Впровадження її в систему навчання та виховання дасть змогу розкрити можливості, які закладені у кожній людині. Особливо значущим є поняття толерантності у сучасному полікультурному суспільстві, де формується нова модель родини, виникають та функціонують нові типи родин.

Сучасна дитяча література формується під впливом сильних соціальних змін і нового світовідчуття. Вона різнохарактерна та поліфункціональна, оскільки виступає одночасно складовою літературного, культурного та навчально-виховного процесів.

Аналітичний огляд творів зарубіжної та української літератур для дітей, з метою вивчення специфіки художньої інтерпретації толерантності, сприяв визначенню релевантних тенденції у сфері художнього моделювання толерантності. Зарубіжні письменники обирають такі способи художньої інтерпретації моделей толерантності, як максимальне уведення читача у світі дитячої зацікавленості, заглиблення у внутрішній світ «не таких» персонажів; пояснення та розтлумачення сутності самоідентифікації через художні образи

предметів та процесів, акцентування уваги на важливих деталях повсякденного життя головних персонажів, котрі намагаються увійти в новий для них світ, закріплення думки про те, що толерантність – це, насамперед, мистецтво жити та співіснувати разом тощо. Так, за допомогою книжок-картинок дітей вчать з ранніх років толерантності, рівності, розумінню інших. Піднімають такі важливі теми, як (не)рівність, гендерні стереотипи, прийняття себе, входження в соціум, та прагнення залишатись собою.

Що до сучасної української літератури для дітей, котра спрямована на виховання толерантності, то способи художньої інтерпретації та моделювання гармонії різноманіття тут дещо різняться, а саме: українська сучасна література вводить у текст твору літератури персонажів, які є моральними авторитетами для дитини (дідусь та бабуся), делікатно веде мову про моделі родин. Загалом сучасна українська література для дітей сьогодні демонструє значний прогрес у розробці та презентації теми толерантності. Сучасні українські письменники намагаються культивувати проблеми толерантності, орієнтуючись на специфіку української ментальності, національного характеру, соціуму, традицій тощо. Автори в обличчі головних героїв або оповідачів закликають бути толерантними та поважати інших, цінувати їх думку та інтереси. У творах також згадуються історія, політика, соціальні проблеми, що сприяє вихованню дитини як особистості зі своєю точкою зору та розвиває індивідуальні особливості мислення. Підіймаються такі важливі теми, як харчові розлади, булінг, самотність, самоприйняття, знаходження свого місця у світі.

Одним із особливостей художньої інтерпретації толерантності в українській сучасній літературі є акцентуація уваги на внутрішньому світі головного героя, його почуттях та сутності конфлікту (як внутрішнього, так і зовнішнього). Книжки-картинки вчать юного читача вмінню жити разом усупереч інакшості, різноманітності. У цьому полягає сутність авторських стратегій у моделюванні толерантності. Природна дитяча толерантність є фундаментом, на який спирається моральна, соціальна, етнічна толерантність.

Отже, у книжках-картинках вибудовується простір, який для дитини є

дружнім, рідним, близьким. І саме в цьому просторі вона помічає, що люди трапляються різні

Сучасна література для дітей та про дітей дає змогу зануритись у внутрішній світ головних героїв та зрозуміти світ «інакшості», що позитивно вплине на виховання толерантності та прийняття різноманітності. Завдяки творам «габітус толерантності» буде формувати у читача позитивне ставлення до людей, які відрізняються та буде розвивати непасивну добровільність.

Саме у творах сучасної української літератури для дітей вибудовується сутність толерантності по-українськи – збереження та повага до багатогранної національної культури, збереження національної пам'яті нашого народу і вміння вести діалог з представниками міжнародної спільноти, демонструючи ввічливість та обізнаність з культурними традиціями представників іншої нації. Загалом, габітус толерантності у поезіях спирається на формування у дитини життєвих навичок, зміст яких складає поєднання знань, умінь потрібних дитині для повноцінного розвитку, життєвого успіху, безпеки та збереження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Ананьїв Б. Пробоєми сучасної людини. Харків, 1987. 380 с.
2. Арзамасцева І. Дитяча література. Сімферополь, 2005. 576 с.
3. Бех І. Виховання особистості: Сходження до духовності: Наук. видання. Київ: Либідь, 2006. 272 с.
4. Бідочко Л. Парадокси толерантності як нелогічного конструктора. *Толерантність як соціогуманітарна проблема: збірник матеріалів конференції Міжнародної науково-теоретичної конференції, 1-2 жовтня 2015*. Житомир: Вид-во Євенок О. О., 2015. С.20-22.
5. Бурдьє П. Практический смысл. Пер. с фр. СПб., 2001. 562 с
6. Великий тлумачний словник сучасної української мови : 250000 / Уклад. та голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь: Перун, 2005. 1728 с.
7. Вовк О. Основні завдання української дитячої літератури. URL: www.chl.kiev.ua/userfiles/file/vipusk20/wolf.doc
8. Волошина О. В. Педагогічні умови виховання толерантності у підлітків старшого віку в позакласній роботі. Вінниця, 2007. 197 с.
9. Волошина О. Зарубіжний досвід виховання толерантності. *Наукові записки Тернопільського національного університету. Серія: Педагогіка*. 2006. С. 34 – 39.
10. Гавальда А. 35 кіло надежды. Москва: АСТ, 2010. 128 с.
11. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник. Київ: Либідь, 1997. 373 с.
12. Горохолінська І. Ідея толерантності в гуманістичних філософських дискурсах: історичний екскурс та соціальна значущість. *Гуманітарно-релігієзнавчий вісник*. 2016. № 3(7). С. 50 – 53.
13. Грива О. Соціально-педагогічні основи формування толерантності у дітей і молоді в умовах полікультурного середовища. Київ : ПАРАПАН, 2005. 227 с.
14. Григорук А. Перша доріжка в небо. Київ : Час майстрів, 2017. 112 с.

15. Декларація принципів толерантності (прийнята 16 листопада, 1995 р.).
URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_503
16. Деленко В. Б. Українська дитяча література як джерело виховання толерантності у дітей дошкільного віку URL:
<http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/23651/Delenko.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
17. Денисенко Л. Майя та її мами. Київ : Видавництво Модус, 2017. 66 с.
18. Дерев'янка Я. Модуси толерантності у збірці оповідань Л. Денисенко «Майя та її мами». *Матеріали студентських наукових читань : зб. наук. праць. Кривий Ріг, 2019. Вип. 6. С. 29 – 38.*
19. Дискусія за участі Денисенко про «складні теми» на Форумі видавців пройшла без ексцесів. URL:
https://zik.ua/news/2017/09/14/dyskusiya_za_uchasti_denysenko_pro_skladni_temy_na_forumi_vydavtsiv_proyshla_1167741
20. Довга Т. Педагогічна толерантність як ознака іміджевої позиції вчителя-вихователя. *Проблеми підготовки сучасного вчителя. 2014. № 10(2). С. 138–145.*
21. Закон України «Про освіту». URL:
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>
22. Карандаш М. М. Толерантність як педагогічний феномен. URL:
http://lib.mdpu.org.ua/nvsp/articles/2008/08_02kmmtpf.pdf
23. Кизилова В. В. Дитяча література: стан, проблеми, перспективи. Донецьк: ТОВ "Юго-Восток, Лтд", 2009. *Вип. XX: Лінгвістика і літературознавство. С. 236-240.*
24. Книга «Майя и её мамы». Почему интернет скандалит из-за детской книжки. URL: <https://ru.tsn.ua/books/kniga-mayu-a-i-ee-mamy-pochemu-internet-skandalit-iz-za-detskoy-knizhki-929795.html>
25. Книга «Майя та її мами» розповідає про 17 різних родин – ініціатори проекту. URL: <http://uacrisis.org/ua/53640-kniga-majya-ta-yiyi-mami>

- 26.Корольова В. Сучасна поетична графіка. *Дослідження з лексикології та граматики української мови. Вип.13. 2013. С.129-136.*
- 27.Костіна Т. Гендерна толерантність як необхідна умова гендерної рівності. *Габітус. 2020. Випуск 13. Т.2. С. 60-64.*
- 28.Куравська Н. Гендерні стереотипи як джерело гендерної дискримінації та сексизму. URL:
https://www.researchgate.net/publication/333426718_Genderni_stereotipi_ak_dzerelo_gendernoi_diskriminacii_ta_seksizmu
- 29.Лекторский В. О толерантности, плюрализме и критицизме URL:
<https://culture.wikireading.ru/70301>
- 30.Літературознавчий словник-довідник; за ред. Л64 Р. Т. Гром'яка, Ю. І. Коваліва, В. І. Теремка. Київ: ВЦ «Академія», 2007. — 752 с.
- 31.Локк Дж. Сочинение в трех томах. Том 3. Москва: 1988. 668 с.
- 32.Лутковська В. «Погрози і залякування учасників та організаторів «Форуму видавців – 2017» є неприпустимими» URL:
<http://www.ombudsman.gov.ua/ua/all-news/pr/12917-kr-valeriya-lutkovska-pogrozi-i-zalyakuvannya-uchasnikiv-ta-organizatoriv/>
- 33.Луцевська О. ««Майя та її мами»: розмаїті моделі сімей». URL:
<http://archive.chytomo.com/issued/majya-ta-iiii-mami-rozmaiiti-modeli-simej>
- 34.Марк Лівін «Рікі та дороги». Харків: Видавництво Vivat, 2017. 144 с.
- 35.Мириманова М. Толерантность как проблема воспитания. Развитие личности. 2002. № 2. С. 104–116.
- 36.Моргун В. Ф. Типологія адаптивних психологічних механізмів особистості: навчальний посібник. Полтава, 1995. 345 с.
- 37.Орловська О. Толерантність та її сутнісні характеристики: *збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна». 2012. №5. С. 159-163.*
- 38.Параняк П. Модуси толерантності в консервативній ідеології. *Панорама політичних студій. 2014. Вип.12. С. 32-38.*
- 39.Платон. Держава; переклад з давньогр. Д. Коваль. Київ: 2000. 355 с.

40. Пелюшенко О. Марк Лівін «Рікі та дороги». Рецензія. URL: <https://chytay-ua.com/blog.php?id=550>
41. Прохасько Т., Прохасько М. Як зрозуміти козу? Львів: Видавництво Старого Лева, 2015. 80 с.
42. Психологічний словник; авт.-уклад. В. В. Синявський, URL: http://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/5980/3/O_Serhieienkova_IL.pdf
43. Рожкова А. Історіографія феномену толерантності у науковій літературі. *Наукові записки Ніжеського державного університету ім. М. Гоголя. Серія: Психолого-педагогічні науки*. Вип.2. 2017. С. 32–39.
44. Савченко О. Вчимося толерантності. *Учитель початкової школи*. 2014. № 9(16). Вересень. С. 4–8.
45. Скрипник Т. Феноменологія аутизму. Київ: Фенікс, 2010. 373 с.
46. Слюсар Л. Батьківство у системі відносин інституту сім'ї: сучасні трансформації, їх причини та наслідки. *Демографія та соціальна економіка*. 2016. С. 26-38.
47. Слюсар Л. Сім'я в сучасній Україні: інституційна криза чи постіндустріальна трансформація? *Демографія та соціальна економіка*. 2007. № 1. С. 28-38.
48. Сойдаш А. Сучасний стан вивчення проблеми дефіциту уваги та гіперактивності у дітей дошкільного віку. URL: https://docs.academia.vn.ua/bitstream/handle/123456789/372/%D0%B7%D0%B1%D1%96%D1%80%D0%BD%D0%B8%D0%BA_%D0%94%D1%80%D1%83%D0%BA-177-180.pdf?sequence=1&isAllowed=y
49. Стукаленко З. Розвиток толерантності в епоху античності та середньовіччя. *Наукові записки. Серія: Педагогічні науки*. 2014. №132. С. 56-59.
50. Стус Т. Рі(з)дні люди. Львів : Видавництво Старого Лева, 2019. 26 с.
51. Сулятицька Т. Феномен толерантності в історичному дискурсі. *Науковий вісник Чернівецького університету. Філософія*. 2011. № 539-540. С. 35-38.
52. Сухомлинський В. Сто порад учителю. Київ: Рад. шк., 1988. – 304 с.

- 53.Тодорцева Ю. В. Педагогіка толерантності: методичні рекомендації. Одеса: ПНЦАПНУ, 2004. 90 с.
- 54.Троїцька О. М. Толерантність як діалогічна універсалія: філософські аспекти збагачення культурного поля. *Грані*. 2015. № 6. С. 42-46.
- 55.Хабермас Ю. Когда мы должны быть толерантными? О конкуренции видений мира, ценностей и теорий. Социологические исследования. 2006. № 1. С. 45–53.
- 56.Ханчук І. «Формула героя» сучасної дитячої прози. *Українська мова і література в школах України*. 2015. № 6. С. 27-31.
- 57.Шавlach А. Пампуха. Київ: Видавництво Академія, 2018. 144 с.
- 58.Шаюк О. Науково-психологічне осмислення толерантності як загальнолюдської проблеми. *Психологія і суспільство*. 2010. №1. С. 100–111.
- 59.Шевель І. Толерантність як спосіб вирішення конфліктів та запобігання їм. Габітус. Випуск 7. 2018. С.71-74.
- 60.Шулькова К. Тенденції розвитку дитячої літератури кінця ХХ – початку ХХІ століття. *Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету. Сер. : Філологічні науки*. 2015. Вип. 5. С. 294–303.
- 61.Stuart S. Alone. Sarasota: First Edition, 2022. 32 p.
- 62.Stuart S. How to be a real man. Sarasota: First Edition, 2022. 24 p.
- 63.Stuart S. My shadow is pink. Frankston: Larrikin House, 2020. 17 p.
- 64.Stuart S. My shadow is purple. Frankston: Larrikin House, 2022. 32 p.

Г
А
Б
І
Т
У
С

Т
О
Л
Е
Р
А
Н
Т
Н
О
С
Т
І

